

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Факультет економіки та менеджменту у виробництві

Кафедра психології у виробничій сфері

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

“ПСИХОЛОГІЯ”

Навчально-методичний посібник

для студентів вищих навчальних закладів спеціальностей

“Психологія”, “Практична психологія”

Тернопіль – 2017

Періг І.М. Вступ до спеціальності “Психологія”/ Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності “Психологія”, “Практична психологія”. – Тернопіль: ТНТУ імені Івана Пулюя, 2017. – 63 с.

У навчально-методичному посібнику охарактеризовано професійну діяльність психолога, особливості його самовизначення та професіоналізацію студентів-психологів. Розкрито особистісні диспозиції психолога, визначено етичні особливості його професійної діяльності, професійну компетентність практичного психолога в різних галузях.

Призначений для викладачів, студентів ВНЗ спеціальності 6.030102 “Психологія” та для широкого кола читачів.

Укладач:

Періг І.М. – доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології у виробничій сфері Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Рецензенти:

Моначин І.Л. – доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології у виробничій сфері Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя;

Свідерська Г.М. – доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Розглянуто й затверджено на засіданні кафедри психології у виробничій сфері Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, протокол № 1 від 29 серпня 2017 р.

Схвалено методичною комісією факультету економіки та менеджменту у виробництві Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, протокол № 1 від 1 вересня 2017 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	5
ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС	6
МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ	6
ЗМ 1. Психологія як наука та сфера її практичного застосування.....	6
ЗМ 2. Принципи та методи психологічних досліджень	9
МОДУЛЬ 2. ПСИХОЛОГ ЯК ОСОБИСТІСТЬ І ПРОФЕСІОНАЛ	11
ЗМ 1. Особистісні диспозиції психолога як основа його готовності до професійної діяльності.....	11
ЗМ 2. Структура психологічної готовності психолога до професійної діяльності.....	15
ЗМ 3. Етичні особливості професійної діяльності практичного психолога.....	18
МОДУЛЬ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА	24
ЗМ 1. Галузі психології. Професійна діяльність практичного психолога в системі освіти.....	24
ЗМ 2. Професійна діяльність практичного психолога.....	29
у медичній та економічній сферах.....	29
ЗМ 3. Професійна діяльність практичного психолога у сфері юриспруденції, у соціальній сфері	37
Професійна діяльність практичного психолога у сфері юриспруденції	37
Практична частина	42
Практичне заняття № 1-2	
Наукова, життєва та народна психологія, парапсихологія як джерела знань про психіку.....	42
Практичне заняття № 3-4	
Методи, завдання, принципи психології.....	46
Практичне заняття № 5-6	
Професіограма психолога.....	46
Практичне заняття № 7-8	
Специфіка діяльності психолога.....	47
Практичне заняття № 9-10	
Етичні правила діяльності психолога.....	47
Практичне заняття № 11-12	
Галузі психології. Психологія в освіті.	48
Практичне заняття № 13-14	
Психолог в медицині і економічній сфері	48
Практичне заняття № 15-16	
Юридична психологія. Соціальна психологія.....	49
Лабораторні заняття.....	50
ТЕМАТИКА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	53
ЗАЛІКОВІ ЗАПИТАННЯ	504
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	58
ЛІТЕРАТУРА.....	62

ВСТУП

У системі наук психології відведене особливе місце.

Знаменно, що з тієї ж думки починається одна з перших психологічних праць, трактат “Про душу” видатного давньогрецького філософа Арістотеля. Він вважав, що серед інших знань дослідженню про душу варто відвести одне з перших місць, тому що “воно – знання про найбільш піднесене і дивне”.

У зв'язку з великою популярністю психологічних знань багато молодих людей прагнуть стати психологами або отримати додаткову психологічну освіту. Як показує досвід, далеко не всі абітурієнти психологічних факультетів чітко уявляють собі, що таке психологія і хто такий психолог. Багато з них вступають на психологічні спеціальності під враженням художніх кінофільмів, у яких діють психоаналітики, психологи-консультанти, після читання популярних книг з психології або в результаті захоплення популярними психологічними тестами.

Вивчаючи психологію, студенти сподіваються глибше пізнати себе, а головне – оволодіти методами, що дозволяють краще розуміти інших людей, допомагати їм впливати на них.

Часто починаючого психолога захоплює ілюзорна свідомість своєї винятковості й переваги над іншими людьми. Побутує помилкова думка, що місія психолога – допомагати людям вирішувати їх проблеми. Спонукає й престижність психологічної професії, що поряд з медичною, юридичною й економічною спеціальностями, а також професією програміста стала дуже модною в нашій країні. Причому аналогічна тенденція зростає популярності психології характерна для більшості країн сучасного світу.

Освоюючи психологічну спеціальність, студенти спростовують хибні думки щодо професії психолога, доповнюють уявлення науковими знаннями, збагачують досвід.

**СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ “ПСИХОЛОГІЯ” ЗА МОДУЛЬНОЮ
СИСТЕМОЮ**

№ з/п	Змістовні модулі	Назва теми	Кількість годин			
			Лекції	Практичні, лабораторні заняття	СРС	Всього
I семестр						
МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ						
1	ЗМ1	Психологія як наука та сфера її практичного застосування. Місце психології в системі наук	2	4	8	14
2	ЗМ2	Принципи та методи психологічних досліджень	2	4	4	10
	Усього		4	8	12	24
Форма модульного контролю – тестування						
МОДУЛЬ 2. ПСИХОЛОГ ЯК ОСОБИСТІСТЬ І ПРОФЕСІОНАЛ						
3	ЗМ1	Особистісні диспозиції психолога як основа його готовності до професійної діяльності	2	4	6	12
4	ЗМ2	Структура психологічної готовності психолога до професійної діяльності	2	4	4	10
5	ЗМ3	Етичні особливості професійної діяльності практичного психолога	2	4	4	10
	Усього		6	12	14	32
Форма модульного контролю – тестування						
МОДУЛЬ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА						
6	ЗМ1	Професійна діяльність практичного психолога в системі освіти	2	4	6	12
7	ЗМ2	Професійна діяльність практичного психолога у медичній та економічній сферах	2	4	4	10
8	ЗМ3	Професійна діяльність практичного психолога у юриспруденції та соціальній сферах	2	4	6	12
	Усього		6	12	16	34
Форма модульного контролю – тестування						
Усього:			16	32	42	90
Форма модульного контролю – залік						

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

№ з/п	Тема	К-сть годин
1	Психологія як наука та сфера практичного застосування	2
2	Принципи та методи психологічних досліджень	2
3	Особистісні диспозиції психолога як основа його готовності до професійної діяльності	2
4	Структура психологічної готовності психолога до професійної діяльності	2
5	Етичні особливості професійної діяльності практичного психолога	2
6	Професійна діяльність практичного психолога в системі освіти	2
7	Професійна діяльність практичного психолога в медичній та економічній сферах	2
8	Професійна діяльність практичного психолога в юриспруденції та соціальній сферах	2

МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ

ЗМ1. Психологія як наука та сфера її практичного застосування

Психологія: значимість, можливості, сфери застосування. Джерела знань про психічні прояви та їх обґрунтування: життєва, релігійна, наукова психологія. Історичні віхи розвитку психології. Предмет та завдання психології як науки.

Теоретичні відомості

Кожен, хто вивчає психологію й хоче оволодіти нею в тій чи іншій мірі, має усвідомити, для чого потрібна ця наука. Саме усвідомлення значення психологічних знань сприятиме засвоєнню складних понять і категорій та їх ефективному використанню в житті, навчанні та професійній діяльності.

По-перше, психологічні знання необхідні для глибшого розуміння себе та інших. Людям властиві якості, що сприяють або ж заважають їм у певних життєвих ситуаціях. Наприклад, імпульсивність, низький рівень самоконтролю можуть ускладнювати стосунки з оточуючими, ставати причиною стресів і виникнення хвороб.

По-друге, знання психології необхідні для самовдосконалення, пристосування до змін навколишнього середовища. Без саморозвитку людина не відповідає вимогам сучасності й не може знайти себе в суспільстві. Знання психології створює базу для самовиховання та впливу на інших людей.

По-третє, вивчення психології потрібне для підвищення ефективності власної професійної діяльності, налагодження стосунків між членами трудового колективу та між людиною й технікою, щоб запобігти техногенним і екологічним катастрофам. Сучасні інформаційні технології вимагають досконалої підготовки спеціалістів, максимального використання їх інтелектуальних і творчих ресурсів.

Крім того, щоб правильно виховати власних дітей необхідно їх всебічно вивчити. Це відзначав К. Ушинський.

Професія “психолог” з’явилася в ХХ столітті. Процес її формування неоднаково протікав у різних країнах і різних сферах соціального життя. Найбільший розвиток професія психолога отримала в США, Великобританії, Франції, Німеччині, Австрії, Швейцарії, Росії. Вона стала необхідною тому, що в її знаннях з’явилося соціальне замовлення.

В даний час неможливе здійснення багатьох видів діяльності на виробництві, в економіці, бізнесі, науці, медицині, мистецтві, політиці, викладанні, спорті без знання та розуміння психологічних закономірностей. Система наукових знань про закони розвитку людини, її потенційних можливостей необхідна для всього суспільного розвитку.

Галузі застосування професійних знань:

- соціальні організації (дитячі будинки, притулки, будинки престарілих, інвалідів, дитячі центри творчості й дозвілля);
- освітні установи (школи, дитячі садки, ВНЗ);
- установи з підбору й добору персоналу (кадрові агентства, центри зайнятості, центри профорієнтації);
- медичні установи (лікарні, поліклініки, наркологічні та реабілітаційні центри);
- психотерапевтичні, психологічні консультативні служби;
- підприємства, фірми;
- правоохоронні органи (суди, дитячі приймальні-розподільники, колонії, прокуратура, районні управління внутрішніх справ);
- телефони довіри;
- МНС, служби порятунку, митниці, військові організації тощо.

Специфічне коло проблем, яке вивчає психологія, виділяється цілком виразно – це наше сприйняття, наші почуття, думки, прагнення, наміри, бажання тощо. Тобто все, що складає внутрішній зміст нашого життя і що в якості переживання нам безпосередньо дане.

Протягом багатьох століть людина є предметом вивчення поколінь вчених. Людство пізнає власну історію, походження, біологічну природу, мову та звичаї. У цьому пізнанні психології належить особливе місце.

В основі розвитку психології лежить постійно зростаюча цікавість до природи людського буття, умов його розвитку й формування в людському суспільстві, особливостей взаємодії з іншими людьми.

Способи пізнання світу:

- життєве (опора на емпіричні узагальнення);
- художнє (суб’єктивне бачення світу);

- релігійне (узгодження символу віри);
- наукове (опора на теоретичні узагальнення).

Термін “**психологія**” походить від грецьких слів “**psyche (Ψ)**” – душа і “**logos**” – наука.

Г.Еббінгауз зауважував, що психологія має велике минуле, але коротку історію.

Уперше психологія визначилася як наука про душу. Проблемою душі цікавилися філософи стародавнього світу Платон і Арістотель.

Надалі в зв'язку з розвитком науки і техніки психологія здобувала більшого значення в суспільстві. **Датою виникнення психології як науки прийнято вважати відкриття німецьким вченим Вільгельмом Вундта першої експериментальної лабораторії в Лейпцизі в 1879 році.** Відкрилися психологічні лабораторії в Європі, Росії.

З часом з'являлися і розвивалися різні напрямки психологічного знання: психоаналіз Зігмунда Фройда, гуманістична психологія А. Маслоу і К. Роджерса, аналітична психологія К. Юнга, біхевіоризм Д. Уотсона, гештальт-психологія М. Вертгеймера, когнітивна психологія Ж. Піаже тощо.

У Росії істотний внесок у розвиток психології як науки внесли вітчизняні фізіологи І.П. Павлов, І.М. Сеченов, психологи А.Ф. Лазурський, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Г.С. Костюк та ін.

Наукове сучасне визначення наступне: **психологія** – наука про факти, механізми, закономірності функціонування та розвитку психіки взагалі й людської свідомості зокрема.

Психіка – функція високоорганізованої матерії – мозку, суть якої полягає у відображенні об'єктивної дійсності. Результатом психічного відображення є суб'єктивні образи об'єктивного світу.

Функції психіки:

- 1) відображення зовнішнього і внутрішнього світу;
- 2) пізнання;
- 3) адаптація;
- 4) регулювання.

Найвищий рівень розвитку психіки – **свідомість**.

Стадії розвитку психіки:

- 1) стадія сенсорної елементарної психіки (найпростіші, нижчі багатоклітинні, вищі черви, червононогі, деякі безхребетні; інстинктивні форми поведінки);
- 2) стадія перцептивної психіки (риби, нижчі безхребетні, вищі безхребетні, комахи, вищі хребетні; навички);
- 3) стадія інтелекту, свідомості (люди; інтелект, абстрактне мислення).

Структуру сучасної психології визначають три тісно пов'язані форми вияву психіки, що виникають у процесі активного відображення об'єктивного світу: психічні процеси, властивості особистості й психічні стани.

Психічні процеси – це форми суб'єктивного відображення об'єктивної реальності за допомогою яких здійснюється пізнання світу, засвоєння знань, навичок і вмінь. Серед них виділяють пізнавальні (відчуття, сприймання,

пам'ять, мислення, уява, мовлення, увага) та емоційно-вольові (почуття, емоції, воля).

Психічні властивості – це індивідуально-психологічні особливості, що дають змогу розрізняти людей, знати їх вчинки і мотиви діяльності. До психічних властивостей належать: спрямованість, темперамент, характер і здібності.

Психічні стани характеризують тимчасову динаміку психічної діяльності, яка істотно впливає на поведінку та діяльність особистості (наприклад, тривожність, апатія, схвильованість, стрес, напруженість, несміливість, захоплення).

ЗМ 2. Принципи та методи психологічних досліджень

Принципи психології. Спостереження. Опитування. Експеримент. Тести. Проективні методи. Соціометрія. Аналіз продуктів діяльності. Біографічний метод.

Теоретичні відомості

Отримання наукових знань про психіку залежить від підходу дослідника до об'єкта пізнання. Цей підхід визначається системою методологічних принципів.

Основні принципи психологічної науки – детермінізму, відображення, єдності психіки і діяльності, розвитку психіки, системно-структурний.

Принцип детермінізму розкриває причини виникнення психіки у філогенезі та онтогенезі, закономірну зумовленість психічних явищ, психічної діяльності та психічних властивостей людини. Є кілька рівнів детермінації залежно від рівня розгляду суб'єкта – як організму, як індивіда і як особистості.

За **принципом відображення** всі психічні функції за своєю природою є відображуваними. Психічне відображення має сигнальний характер. Воно випереджає фізичний контакт суб'єкта з об'єктом, попереджуючи суб'єкта, сигналізуючи про значущі для нього об'єкти за допомогою сигналів.

Для організму психічне відображення забезпечує життєдіяльність, для індивіда – дії з метою привласнення зразків суспільного досвіду, а на особистісному рівні – дії, спрямовані на створення нових суспільно значущих продуктів і способів діяльності.

За **принципом єдності психіки та діяльності** психіка і діяльність не тотожні, але й не протилежні. Вони утворюють єдність. Психіка виступає як внутрішній ідеальний план діяльності. Психічні моделі дійсності дають можливість орієнтуватись у довкіллі, забезпечуючи життєдіяльність, засвоєння і продукування суспільного досвіду.

У **принципі розвитку психіки** поєднується поведінка, психіка та діяльність. На рівні організму суб'єкт розвивається в процесі визрівання і формування психофізіологічних структур, на рівні індивіда – у процесі діяльності присвоєння, а на рівні особистості – у процесі перетворювальної діяльності. Процес розвитку особистості пов'язаний з її творчою діяльністю. Якості особистості закладаються під час ігрової та навчальної діяльності, а

досягають повного розквіту у трудовій та творчій діяльності. При цьому творчість виступає як процес створення суспільно цінного продукту, як процес самотворення, саморозвитку й самореалізації особистості. Принцип розвитку психіки дає змогу адекватно розуміти психіку, розглядати її не як щось статичне, а як результат розвитку і діяльності на різних етапах становлення особистості.

За **системно-структурним принципом** психіка є складною системою взаємопов'язаних елементів – пам'ять, воля, мислення, уява та інші, які розглядають як елементи цілого. Психіка виступає як особлива відкрита система зі зворотними зв'язками.

Методи наукових досліджень – прийоми і засоби, за допомогою яких вчені отримують достовірні відомості, які використовують для побудови наукових теорій, вироблення практичних рекомендацій.

Найголовнішими вимогами до методів дослідження є об'єктивність, генетичний підхід, системність, особистий підхід, індивідуалізація, єдність теорії та практики.

Доцільно розрізнити чотири групи методів психологічного дослідження (за Б.Г. Ананьєвим): організаційні, емпіричні, методи обробки даних та інтерпретаційні методи.

Організаційний метод: порівняльний метод, який реалізується зіставленням груп піддослідних, що відрізняються за віком, видом діяльності тощо; лонгітюдний метод; комплексний метод.

До групи **емпіричних методів** входять: спостереження і самоспостереження; експериментальні методи; психодіагностичні методи (тести, анкети, опитувальники, соціометрія, референтометрія, інтерв'ю, бесіда); аналіз продуктів діяльності, біографічний метод, трудовий метод.

Методи обробки даних – це кількісні та якісні методи. До кількісних методів належать, наприклад, визначення середніх величин і міри розсіювання, коефіцієнтів кореляції, факторний аналіз, побудова графіків, гістограм, схем, таблиць, матриць. Якісний метод передбачає аналіз і синтез отриманих результатів, їх систематизацію та порівняння з результатами інших досліджень.

До **інтерпретаційних методів** належать: генетичний метод аналізу психологічних даних у процесі розвитку з виділенням стадій, критичних моментів, суперечностей тощо, а також, структуризація, системний метод, який передбачає встановлення зв'язків між усіма психічними якостями індивіда. Останній полягає в реалізації особистого підходу, коли всі психічні властивості розглядаються у цілісній системі.

МОДУЛЬ 2. ПСИХОЛОГ ЯК ОСОБИСТІТЬ І ПРОФЕСІОНАЛ

ЗМ 1. Особистісні диспозиції психолога як основа його готовності до професійної діяльності

Акмеограма (професіограма) психолога. Психограма успішного практикуючого психолога. Розвиток психологічної компетентності та професіогенез практичного психолога.

Теоретичні відомості

Акмеограма (професіограма) – різнобічний опис професій, який дає уявлення про те, що і як має виконувати той чи інший фахівець, за допомогою яких засобів праці, за яких виробничо-технічних умов, а також вимог, висунутих до особистих якостей фахівця. Основу акмеограми складає **психограма** – опис психологічних особливостей конкретної професійної діяльності й психофізіологічних і особистісних якостей, професійно-значущих властивостей особистості.

Якості, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності:

Здібності:

- високий рівень розвитку концентрації та стійкості уваги (здатність тривалий час зосереджуватися на одному предметі, не відволікаючись на інші об'єкти і не послаблюючи уваги);
- високий рівень розвитку переключення і розподілу уваги (здатність швидко переводити увагу з одного предмета на інший чи з одного виду діяльності на інший, а також утримувати в центрі уваги одночасно кілька предметів чи робити одночасно кілька дій);
- високий рівень розвитку образної та словесно-логічної пам'яті;
- високий рівень розвитку образного мислення;
- розвиток логічного мислення;
- розвиток мнемонічних здібностей (довготривала і короткотривала пам'ять);
- комунікативні здібності (спілкування і взаємодія з людьми, уміння налагоджувати контакти);
- уміння слухати;
- вербальні здібності (уміння розмовляти чітко, зрозуміло, виразно);
- ораторські здібності (грамотне висловлення думки);
- здатність до самоконтролю.

Особистісні якості, інтереси і схильності:

- високий ступінь особистої відповідальності;
- терпимість, безоціночне ставлення до людей;
- інтерес і повага до іншої людини;
- прагнення до самопізнання, саморозвитку;
- оригінальність, спритність, різнобічність;
- допитливість й інтелектуальність;
- тактовність, вихованість;
- емпатія (схильність до співпереживання);

- ініціативність;
- цілеспрямованість, наполегливість;
- інтуїція, вміння прогнозувати події;
- спритність;
- вміння зберігати таємницю;
- творчі здібності, креативність;
- позитивна “Я-концепція”;
- ерудованість.

Якості, що перешкоджають ефективності професійної діяльності:

- психічна й емоційна невірноваженість;
- агресивність;
- замкненість;
- нерішучість;
- відсутність схильності до роботи з людьми;
- невміння зрозуміти позицію іншої людини;
- конфліктність;
- тривожність;
- ригідність мислення (нездатність змінювати способи вирішення завдань відповідно до умов середовища, що змінюються);
- низький інтелектуальний рівень розвитку.

Найважливіша якість діяльності психолога – **професійна компетентність**, яка включає: професійні знання, вміння, навички, здібності.

До характеристик професійної компетентності також відносять: діапазон професійних можливостей, досконале володіння інструментарієм, прийомами і технологіями професійної діяльності. Професійна компетентність психолога проявляється в творчому характері його діяльності, в активному пошуку новаторських підходів та інноваційних технологій, особистій ініціативі й професійній комунікативності та професійній культурі.

Психолог повинен бути різнобічно підготовленим спеціалістом. Тому його професійна ерудиція включає не тільки знання психології, а й певну сукупність знань в галузі філософії, історії, культурології, педагогіки, економіки, соціології, політології, права, фізіології, фізичної культури, математики та інформатики, концепцій сучасного природознавства.

Професійні вміння визначають успішність практичної діяльності психолога, його здатність застосовувати психологічні знання для виконання своїх обов’язків: конкретні дії, прийоми, психологічні “техніки”.

Професійні навички – це добре засвоєні, легко й упевнено виконувані дії, які дозволяють психологу ефективно виконувати роботу. Чим більший досвід, тим більше професійних навичок набуває спеціаліст.

Розглянемо головні вимоги до готовності психолога з дисциплін, які необхідні для його успішної професійної діяльності.

У галузі психології спеціаліст повинен:

- ✓ Розуміти мету, методологію і методи професійної діяльності психолога.
- ✓ Володіти інструментарієм, методами організації й проведення психологічних досліджень.

✓ Розуміти специфіку предмета психології, її зв'язки з іншими дисциплінами; знати основні галузі психології та можливості застосування психологічних знань у різних галузях життя.

✓ Знати закономірності еволюції психіки тварин, схожість і якісні відмінності психіки тварин і людини; філогенез і онтогенез людської психіки.

✓ Розуміти мозкові механізми психічних процесів і станів.

✓ Знати природу діяльності людини, функції психіки та життєдіяльності людини.

✓ Знати закономірності формування і функціонування мотиваційної сфери.

✓ Знати психологічні закономірності пізнавальних процесів (відчуттів, сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, мовлення).

✓ Знати механізми уваги, емоційних явищ, процеси вольової регуляції.

✓ Мати поняття про особистість та індивідуальність, про структуру особистості й рушійні сили її розвитку.

✓ Знати психологічні закономірності спілкування і взаємодії людей у групах, міжгрупових відносинах.

✓ Знати закономірності психічного розвитку людини у кожному віковому періоді.

✓ Знати основні закономірності психології освіти.

✓ Знати критерії норми і патології психічних процесів, станів, діяльності людини, шляхи і засоби компенсації та відновлення норми.

✓ Мати уявлення про психологічні проблеми трудової діяльності людини.

✓ Знати основні сфери і види діяльності психолога.

✓ Знати основи психодіагностики і психологічного консультування.

✓ Знати основи психотерапії, корекційної і розвиваючої роботи.

✓ Володіти методами психологічної освіти і викладання психології.

✓ Розвиток компетентності й особистості психологів як спеціалістів починається у студентські роки і продовжується протягом багатьох років. На основі спостережень за студентами і уже працюючими спеціалістами Н.С. Пряжніков та Є.Ю. Пряжнікова умовно виділяють такі етапи професійного розвитку психологів:

1. Захоплююче-романтичний. Проявляється у період першого знайомства з психологією.

2. Самоутвердження. Є бажання дізнатись щось особливе про психологію або оволодіти якою-небудь незвичайною методикою.

3. Перші розчарування і пошук нових особистісних смислів у навчанні та згодом у роботі.

4. Початок самостійного розв'язування деяких психологічних проблем (теоретичних чи практичних) із застосуванням відомих технологій, методів і накопичення негативного досвіду їх використання.

5. Спроби працювати по-новому. Часто ці спроби закінчуються "розчаруванням у собі" і намаганням довести свої ідеї до досконалості. Часто на цьому етапі відбувається цікаве "прозріння": студент врешті розуміє, що для

творчої роботи та імпровізації у роботі потрібне глибоке знання психологічної теорії й методології.

6. Звернення до теоретичних і методологічних основ психології, тобто до всього, що на етапі навчання у вузі в багатьох студентів викликає відкрити “алергію”.

7. Імпровізація й професійна творчість уже на основі оновленої теоретичної і методологічної баз, де органічно поєднуються теорія і практика, наука і мистецтво.

Як відзначають Н.С. Пряжніков і Є.Ю. Пряжнікова, далеко не всі психологи проходять усі сім етапів. Багато з них залишаються на певних етапах розвитку, тобто зупиняються у своєму професійному зростанні.

В діяльності будь-якої професійної групи виробляються свої норми, правила професійної поведінки, які в сукупності створюють професійну етику. Так кажуть, наприклад, про медичну етику, наукову етику, військову етику та ін.

Професійна діяльність психолога – це робота з внутрішнім світом людини, людською особистістю. А цей об’єкт роботи вимагає дотримання особливих принципів і правил етики. Психологія має у своєму розпорядженні такі інструменти, використання яких вимагає особливої обережності.

Практична психологія вимагає від психолога набагато більше специфічних якостей. За дослідженнями Н.А. Амінова та М.В. Молоканова для психолога з практичною орієнтацією виявились характерними:

- виражена готовність до контактів;
- загальна інтелектуальність;
- уміння підтримувати контакти;
- стійкість до стресів у спілкуванні;
- уміння контролювати свою поведінку;
- зберігати емоційний спокій;
- атракція (привабливість);
- емпатія;
- опора на себе у прийнятті рішень.

Велике значення для практичного психолога мають комунікативні якості його особистості: уміння розуміти інших людей і психологічно коректно впливати на них. Психолог повинен вміти працювати з людьми, розуміти їх характери, володіти не тільки психологічними знаннями, а й психологічною інтуїцією. Комунікативними якостями психолога, важливими для його професійної діяльності, можна вважати привабливість, комунікативність, тактовність, ввічливість, уміння слухати і розуміти іншу людину. В цілому комплекс цих якостей часто називають “талантом спілкування”.

До значущих вольових якостей відносяться наполегливість, настирливість, впевненість, володіння собою, які необхідні для успішної роботи практичного психолога, психолога-консультанта.

У професійній діяльності психолог не може бути успішним у всьому. Не всі методи і прийоми роботи спрацьовують однаково успішно. Не до всіх видів діяльності психолог проявляє в однаковій мірі інтерес і схильність. Тому необхідно формувати індивідуальний стиль професійної діяльності з

урахуванням своїх індивідуальних особистісних особливостей. Для цього важливо створити професійне психологічне середовище.

Численні дослідження, проведені Дж. Раменом, доводять, що одним із ключових компонентів розвитку психологічної компетентності є розвиваюче середовище, яке не ставить обмежень на шляху втілення професійних намірів, а створює умови для виявлення і розвитку здібностей спеціаліста. Його заохочують проявляти себе з найкращого боку і надають підтримку, яку він потребує.

Якщо психолога залучають до прийняття рішень, то це підвищує не тільки якість рішень, а й сприяє підвищенню рівня компетентності психолога як спеціаліста.

Другим важливим компонентом розвитку професійної компетентності психолога є його здатність глибоко вивчати особливості структури організації, установи, фірми чи підприємства, де він працює, специфіку психологічного мислення співробітників.

Третім важливим компонентом розвитку професійної компетентності психолога є самоаналіз власної діяльності з метою визначення її ефективності.

Визначені вище компоненти ефективно діють в умовах розвиваючого середовища, яке, на жаль, трапляється не часто.

ЗМ 2. Структура психологічної готовності психолога до професійної діяльності

Задачі і основні етапи діяльності практичних психологів. Права та обов'язки практичних психологів. Основні види та напрямки діяльності практичного психолога.

Теоретичні відомості

До основних завдань діяльності практичного психолога належать:

- 1) виявлення психологічних характеристик конкретної людини, групи;
- 2) виявлення психологічних причин, які викликають труднощі в їх щоденному житті;
- 3) надання психологічної допомоги в подоланні труднощів, у вирішенні клієнтом різноманітних психологічних проблем;
- 4) сприяння державним, громадським, підприємницьким організаціям в ефективному використанні психологічного фактора у вирішенні практичних завдань;
- 5) соціально-психологічний супровід праці та життя клієнтів;
- 6) пропаганда психологічних знань і підвищення психологічної культури людей;
- 7) оптимізація системи психологічної роботи і підвищення власної професійної компетентності.

Основні етапи роботи психолога

1. Психолог отримує замовлення від замовника (або клієнта), на основі якого складає програму роботи, домовляється про розподіл прав між психологом, замовником і клієнтом, про взаємні обов'язки в спільній діяльності.

2. Психолог обирає адекватні завданням психологічної діяльності теоретичні концепції, методи роботи, конкретні методики дослідження і форми роботи з клієнтом, способи реєстрації й опрацювання первинних даних.

3. Психолог реалізує роботу з клієнтом у формі бесіди, анкетування, інтерв'ю, спостереження, тестування, психофізіологічного дослідження.

4. Психолог опрацьовує первинні матеріали, реалізує їх інтерпретацію, обговорює отримані дані з компетентними колегами, формулює висновки і діагноз із проблем, які цікавлять замовника.

5. Психолог передає замовнику свої висновки і рекомендації у формі письмового документа або усного повідомлення. В них вміщуються відповіді на питання, поставлені замовником.

6. Замовник використовує рекомендації психолога. Використання рекомендацій може проявлятися у зміні умов трудової діяльності, саморозвитку особистості, організації психокорекційного, психолого-педагогічного, навчального, адміністративного впливу. В багатьох випадках психолог за дорученням замовника сам застосовує рекомендації, наприклад, проводячи психотерапію, консультування, тренінг. Або сам клієнт застосовує для себе рекомендації психолога.

Права та обов'язки практичних психологів

Психолог повинен мати право:

1) брати участь у всіх аспектах життєдіяльності організації, установи, конкретного клієнта, а також знайомитися зі змістом документації, необхідної для успішного виконання професійних обов'язків;

2) брати участь у роботі кваліфікованих комісій, а також нарад з узгодження проектів, уставів, законів;

3) самостійно відпрацьовувати концепцію і визначати шляхи виконання своїх професійних обов'язків;

4) отримувати конфіденційну інформацію про психологічні властивості, особливості й стани людей, які виступають в якості досліджуваних або клієнтів;

5) проводити з клієнтами соціально-психологічні заходи;

6) підтримувати професійні зв'язки з різними позавідомчими організаціями і приватними особами для вирішення психологічних проблем;

7) відпрацьовувати і давати рекомендації психологічного характеру адміністрації, громадським органам і клієнтам, які звернулися за допомогою;

8) розробляти нові методи роботи психолога й отримувати на них авторські права.

Одночасно психолог зобов'язаний:

1) вивчати психологічні проблеми життя і діяльності клієнтів;

2) надавати допомогу в подоланні критичних ситуацій, труднощів, активно сприяти розвитку особистості й удосконаленню професійної діяльності клієнтів;

- 3) брати участь у відборі кадрів, їх подальшій адаптації та професіоналізації;
- 4) організувати й проводити консультування, заняття з психологічної просвіти клієнтів;
- 5) вивчати соціально-психологічні процеси в організації;
- 6) організувати і особисто проводити соціально-психологічну роботу;
- 7) постійно удосконалювати свою професійну компетентність;
- 8) керуватися у своїй діяльності основними етичними принципами професійної психологічної роботи.

Охарактеризовані вище – це лише загальні принципи роботи психолога, його права й обов'язки. При виконанні конкретного замовлення основні етапи його роботи, права й обов'язки сторін можуть мати своєрідну специфіку і повинні бути конкретизовані.

Домінуючі види діяльності практикуючого психолога:

- дослідження розвитку психіки і закономірностей психічних процесів;
- вивчення загальних закономірностей розвитку дітей різного віку і складання програм навчання;
- вивчення внутрішнього світу і поведінкових особливостей людини;
- вивчення поведінки людей у малих і великих групах;
- вивчення питань, пов'язаних із творчою діяльністю людей, особливостей сприйняття;
- вивчення діяльності людини, особливостей її праці;
- вивчення особливостей поведінки в стресових ситуаціях;
- дослідницько-аналітична робота (робота з отриманою інформацією, адаптація психодіагностичних методик до умов реальної практики);
- інформування клієнта про те, що з ним відбувається;
- психологічне консультування, спрямоване на надання допомоги людині у вирішенні різних скрутних ситуацій;
- організація групових заходів, проведення тренінгів, семінарів, читання лекцій;
- профілактика й корекція небажаних проявів психіки людини, а також зміцнення і формування необхідних психологічних якостей особистості;
- професійний добір і підбір кадрів;
- здійснення психологічного супроводу кар'єри;
- вивчення особливостей судового процесу, мотивів поведінки злочинця, розроблення мір профілактики злочинності тощо.

Напрямки роботи практикуючого психолога

1. Психологічна діагностика – це:

1) встановлення психологічного діагнозу – опис стану об'єктів, якими можуть виступати окрема особистість, група або організація. Реалізується на основі спеціальних методів.

У психодіагностичному дослідженні виділяють основні етапи: а) збирання даних; б) переробка і інтерпретація даних; в) винесення рішення – діагноз психологічний;

2) галузь психології, яка розробляє методи виявлення і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості.

2. Психологічна корекція являє собою тактовне втручання у процеси психічного й особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах і часто справляє вплив не лише на особистість, а й на її оточення, організацію життєдіяльності.

Основними етапами психокорекційної роботи є діагноз, прогноз, створення психологічно-педагогічної корекційної програми, виконання та аналіз її ефективності.

3. Психотерапія спрямована на глибинне проникнення в особистість і здійснення прогресивних зрушень в її взаємодії зі світом через зміну само- і світосприйняття.

Мета психотерапії – створення умов для повноцінного становлення особистості; мета психологічної корекції – усунення недоліків у розвитку особистості.

4. Психологічна реабілітація – процес відтворення психічних здатностей, що були втрачені. Вона націлена на усунення екстремальних перенапружень, які деформують нормальне психічне функціонування та поведінку особистості. Прикладами є дистрес, травматичний невроз, “нейровегетативний синдром”, “посттравматичний невроз”.

5. Просвітницька робота – один із найважливіших напрямів діяльності соціально-психологічних служб у нашій країні. Необхідна передусім для того, щоб люди поступово усвідомлювали цілі, завдання, можливості соціально-психологічної служби, дізнавались, які проблеми вони можуть розв’язати за допомогою психолога чи соціального працівника, уявляли, до якої саме психологічної служби їм слід звернутися.

Завданнями просвітницької роботи є:

1) підвищення психологічної компетентності людей з метою розширення їх можливостей самостійно розв’язувати проблеми й конфлікти, що виникають в особистому житті та професійній діяльності;

2) підвищення психологічної культури суспільства.

6. Психологічна профілактика являє собою систему заходів, спрямованих на охорону психічного здоров’я; попередження неблагополуччя у розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку.

ЗМ 3. Етичні особливості професійної діяльності практичного психолога

Етичний кодекс психолога. Відповідальність, компетентність, захист інтересів клієнта, конфіденційність, етичні правила психологічних досліджень, кваліфікована пропаганда психології, професійна кооперація.

Теоретичні відомості

На 1 Установчому з’їзді Товариства психологів України, який відбувся 18 грудня 1990 року в Києві, прийнято Етичний Кодекс психолога. Цей нормативний акт є гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної

діяльності психологів України, здійснюваної залежно від спеціалізації та сфери їх інтересів.

I. Відповідальність

1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.

1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.

1.3. Психологи повинні утримуватись від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особи;

1.4. Психологи не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за дотримання пріоритету інтересів людини.

1.5. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі й тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.

1.6. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

II. Компетентність

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їх діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неспроможності завдання психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами й можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, неапробованих центральними органами Товариства психологів України. У випадках, коли психологічні методики лише проходять випробування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів і технічних пристроїв або про свій недостатній рівень оволодіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яку повністю виконав він сам або яка містить істотний власний внесок. Недопустима публікація з метою особистої матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик. Психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості й визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності й повинні бути якомога швидше відкориговані та розв'язані психологом.

III. Захист інтересів клієнта

3.1. Психологи суворо дотримуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, з пацієнтами з тяжкими

психічними розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм. Обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво.

3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є “обов'язково примусовим” (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для отримання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці оточуючих або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються про терміни за рішення своє діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність з психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюють додаткової оплати за консультації і не беруть плату з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує його про це.

3.6. Психолог уникає неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може вплинути на перешкоджання проведення діагностичної, консультаційної і колекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості у період, коли психолог несе відповідальність за нього.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, пояснює йому і батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, а не перекладає це на інших. Він повинен чітко і однозначно формулювати висновок, так щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів – постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо й обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані. Він не має права приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку. Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

IV. Конфіденційність

4.1. Психолог зобов'язаний дотримуватися конфіденційності в усьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей. Тоді психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу.

Конфіденційності можна не дотримуватись, якщо клієнт просить чи згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди і задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку і відеоплівку, фотографування і занесення інформації про клієнта до комп'ютерних баз даних здійснює лише за згодою клієнта.

4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, дотримуватись анонімності імені клієнта (наприклад, під час навчання, в публікаціях). Для демонстрації й прослуховування будь-яких матеріалів потрібно письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно слід знищити.

4.4. Документація роботи психологів повинна містити лише необхідні матеріали, до яких слід унеможливити доступ сторонніх осіб. У тих випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта і попередити про міру відповідальності за недотримання конфіденційності.

4.5. Якщо психолог не може надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (а також інформацію, занесену до комп'ютера). У разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

4.6. Психолог інформує клієнтів про правила дотримання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті й призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

V. Етичні правила психологічних досліджень

Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети і завдань; встановлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання отриманих результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.1. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, прийняті офіційними особами на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про обстежуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності у судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного Кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.2. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитись, що це не завдасть шкоди жодному з учасників експерименту. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

5.3. Психолог заздалегідь інформує клієнта про право відмовитися від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

VI. Кваліфікована пропаганда психології

6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.

6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Вміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. В рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, гарантії, здобутки і успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення повинні містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати

професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи й неефективні процедури.

6.3. Поради психолога у засобах масової інформації слід подавати в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації. Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводять з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікацію особи, групи чи організації.

Методики публікують лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність і надійність.

VII. Професійна кооперація

7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників різних професій, які використовують ті самі або інші наукові методи. Він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямків. Психолог повинен цінувати професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить некомпетентність чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги у психологічному співтоваристві. У випадках, коли критика на адресу члена Товариства виявиться суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростовування несправедливих оцінювань чи критики.

7.2. Психолог не може застосувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності й привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування й лікування, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за його згодою вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта, лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємостосунки будує на основі Закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положенням даного Етичного Кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики Товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного Кодексу на психолога Комісією з етики можуть бути накладені такі стягнення:

- попередження;
- догана;
- виключення з членів Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організації чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або З'їздом Товариства психологів.

МОДУЛЬ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

ЗМ 1. Галузі психології. Професійна діяльність практичного психолога в системі освіти

Галузі психології. Психологічна служба в Україні й за кордоном. Національна система соціально-психологічної служби. Нормативні документи, які регулюють діяльність шкільного психолога. Функції шкільного психолога. Підлеглисть психологів: адміністративна і професійна. Робочий час. Консультативна діяльність. Методичний день. Статус психологічної служби.

Теоретичні відомості

Сучасна психологія – це розгалужена система наукових галузей, пов'язаних із різними сферами практичної діяльності людини. За спрямованістю діяльності психологів на пізнання, дослідження або перетворення психіки доцільно виділити три групи галузей – **теоретичну, науково-прикладну та практичну психологію.**

До **теоретичної психології** належать загальна психологія, історія психології, експериментальна, генетична, соціальна, порівняльна, диференціальна психологія, психофізіологія, психологія особистості, моделювання психіки.

Загальна психологія становить фундамент розвитку всіх галузей та розділів психології. Загальна психологія вивчає загальні закономірності виникнення, функціонування і розвитку психіки. Серед завдань загальної психології центральне місце посідає розроблення методологічних основ, теорії та методів вивчення психологічних явищ.

Історія психології розглядає формування психологічних категорій і понять упродовж усього часу існування наукової психології, історію психологічних досліджень у різні часи в різних школах і перспективи розвитку психології як науки.

Експериментальна психологія займається розробленням нових методів психологічного дослідження для глибшого вивчення психології.

Генетична психологія вивчає спадкові механізми психіки і поведінки та їх залежність від генотипу.

Соціальна психологія вивчає людські взаєностосунки, явища, що виникають у процесі спілкування і взаємодії людей в різних групах, зокрема, в сім'ї, школі, учнівському й педагогічному колективах, на виробництві й т.д. Виявляє психологічні закономірності взаємин особистості і колективу, визначає психологічну сумісність людей у групі; вивчає лідерство, згуртованість, процес прийняття групових рішень, проблеми соціального становлення особистості, її самооцінки, стійкості; ефективність впливу засобів масової інформації на особистість, особливості поширення чуток, моди, шкідливих звичок і обрядів.

Порівняльна психологія має предметом свого дослідження особливості психіки тварин (зоопсихологія) у порівнянні з психікою людини.

Диференційна психологія виявляє й описує індивідуальні відмінності людей, їх передумови і процес формування.

Психофізіологія вивчає фізіологічні механізми діяльності мозку, вищої нервової системи, що лежать в основі функціонування психіки.

Психологія особистості вивчає психічні властивості людини як певної системи психічних якостей, що має відповідну структуру, внутрішні взаємозв'язки, характеризується індивідуальністю та поєднана з навколишнім природним і соціальним середовищем.

Моделювання психіки використовує наукові дані про психіку з метою побудови математичних і кібернетичних моделей різних психічних функцій (мислення, спілкування, розпізнавання і т.д.).

До **науково-прикладної психології** відносять ряд галузей, для яких характерні дослідження з метою оптимізації поведінки та діяльності людей.

Напрями поділяють за певними ознаками

а) за видом діяльності та поведінки:

Психологія праці вивчає психологічні закономірності формування конкретних форм трудової діяльності людини і ставлення її до праці, особливості формування загальних умінь і навичок, вплив факторів виробничого середовища і технічних засобів праці на робітника з метою підвищення ефективності трудової діяльності.

Інженерна психологія вивчає процеси і засоби інформаційної взаємодії між людиною і машиною. Основні проблеми – аналіз завдань людини в системах управління, розподіл функцій між людиною та автоматичними пристроями, зокрема ЕОМ; дослідження спільної діяльності операторів, процесів спілкування та взаємодії між ними.

Авіаційна психологія вивчає психологічні закономірності трудової діяльності авіаційних спеціалістів, вплив факторів польоту на розвиток психічних станів, формування професійної придатності й психологічної адаптації членів екіпажу до умов праці.

Космічна психологія вивчає психологічні особливості праці космонавта, залежність цих особливостей від специфічних факторів (невагомості, гіподинамії), способи організації психічної діяльності космонавта під час польотів.

Військова психологія вивчає фактори поведінки людини в екстремальних умовах бойових дій, стосунки між командирами та підлеглими, методи психологічної пропаганди і т.д.

Психологія управління та менеджменту досліджує процеси управління, організації спільної діяльності людей, що працюють у політичній, соціальній, економічній та виробничій сферах державного, регіонального і місцевого масштабів.

б) за психологічними питаннями розвитку людини:

Вікова психологія вивчає особливості психіки людини на різних етапах її розвитку – з моменту народження і до смерті.

Педагогічна психологія вивчає психіку людини в процесі її навчання й виховання, встановлює й використовує закономірності психіки під час оволодіння знаннями, уміннями і навиками, психологічні проблеми управління навчально-виховним процесом.

Психологія аномального розвитку розгалужується на патопсихологію, що вивчає структуру порушень психічної діяльності, закономірності розладу психіки в порівнянні з нормою.

Олігофренопсихологія – вивчає порушення психічного розвитку та можливості його корекції в людей з тяжкими формами недорозвитку мозку.

Сурдопсихологія вивчає психічний розвиток глухих і слабочуючих людей, можливості корекції в умовах навчання і виховання.

Тифлопсихологія – психічний розвиток сліпих і слабозрячих дітей;

в) за відношенням до здорової або хворої психіки:

Медична психологія – психологічні аспекти діяльності лікаря та особистості хворого;

г) за відношенням до права – юридична психологія – закономірності та механізми психічної діяльності людей у сфері регульованих правом відносин (кримінальна психологія, слідча психологія, виправна).

Практична психологія функціонує і розвивається як система специфічних служб, спрямованих на надання безпосередньої допомоги людям у вирішенні їх психологічних проблем.

Розглянемо деякі напрями практичної психології.

Психологічна служба сім'ї займається проблемами збереження та розвитку національних традицій і культури сімейного життя, корекції та профілактики сімейних конфліктів, гармонії стосунків, підтримання молодого сім'ї тощо.

Психологічна служба системи освіти забезпечує навчально-виховний процес, роботу з обдарованими та несумлінними учнями.

Психологічна служба в структурі освіти є складовою державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України. Вона діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально – психологічних умов для розвитку особистості.

Діяльність служби в системі освіти забезпечується практичними психологами (соціальними педагогами), які мають вищу спеціальну освіту. За своїм статусом працівники служби належать до педагогічних працівників і, відповідно до чинного законодавства, користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Психологічна служба тісно співпрацює з органами охорони здоров'я, соціального захисту, соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, іншими зацікавленими відомствами, а також із громадськими і благодійними організаціями.

Завдання психологічної служби системи освіти України полягають:

✓ у сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі, у створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку;

✓ у забезпеченні індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення;

✓ у профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку дитини.

Психологічна служба в системі освіти України складається з **трьох основних ланок**:

➤ Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи;

➤ обласних, районних (міських) центрів практичної психології і соціальної роботи або психологів-методистів районних (міських) методичних кабінетів;

➤ практичних психологів, соціальних педагогів, які працюють у навчальних закладах.

Професійна діяльність практичного психолога в системі освіти

У 1988 р. вийшла постанова Державного комітету СРСР з освіти про введення ставки шкільного психолога в усі навчально-виховні заклади країни. Це стало правовою основою діяльності шкільного практичного психолога, визначило його соціальний статус, права й обов'язки.

Практична психологія освіти з'явилася у дитячих садках, дитячих будинках, школах, гімназіях, ліцеях, професійно-технічних училищах, коледжах, школах-інтернатах. Керівники загальноосвітніх шкіл, учителі, вихователі, батьки все більше усвідомлювали користь психологічної служби. Це формувало у суспільстві потребу у дитячих практичних психологах.

В Україні психологічна служба системи освіти практично почала розвиватися тільки з 90-х років ХХ ст. Значним поштовхом у її розвитку стало затвердження першого Положення про психологічну службу системи освіти України в 1993р. Відтоді психологічна служба пройшла етап становлення, довівши свою необхідність для соціальної і педагогічної практики. Наприкінці 1998 р. Міністерством освіти України разом з Академією педагогічних наук створений Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як головна організація психологічної служби галузі.

У нашій країні психологічна служба в освіті являє собою єдину систему, яка складається з таких основних ланок: дитячий практичний психолог, який працює у конкретному навчально-виховному закладі (дитячому садку, школі, дитячому будинку, школі-інтернаті, професійно-технічному училищі, коледжі), психологічний кабінет районного управління освітою (міського чи обласного управління).

На посаді практичного психолога освітніх закладів різного профілю, районних, міських, регіональних центрів психологічної служби освіти працюють спеціалісти з базовою психологічною освітою або спеціалісти, які мають вищу освіту і пройшли спеціальну перепідготовку в галузі дитячої практичної психології на спеціальних факультетах і курсах.

Практичні психологи освіти мають подвійну підлеглисть: адміністративну і професійну. Адміністративне управління здійснюють відділи психологічної служби, регіональні, міські, районні управління освіти, керівникам освітніх закладів. Професійне управління здійснюється через мережу психологічних центрів різного рівня.

Робочий час психолога визначається з урахуванням норм практичної психологічної роботи з дітьми різного віку і різними категоріями дорослих.

Вибір пріоритетних напрямків роботи співвідношення різних видів робіт визначається потребами освітнього закладу і кількістю штатних і позаштатних одиниць психологів, які в ньому працюють.

Для роботи психолога в освітньому закладі виділяється спеціальний кабінет, який забезпечує необхідні умови для проведення діагностичної, консультативної, розвиваючої і корекційної роботи. Районні, міські, обласні, регіональні центри облаштовують робочі місця психологів та інших спеціалістів відповідно до їх функціональних обов'язків.

Діяльність практичних психологів вирішує такі завдання: діагностика розумового розвитку дітей, оцінка їх якостей і здібностей; вимірювання і тестування, відбір дітей для навчання за спеціальними програмами; психологічна підтримка і допомога дітям, які цього потребують; діагностика розумового розвитку дітей є однією із найбільш поширених завдань педагогічних психологів ще з початку ХХ ст.

Актуальною проблемою практичної педагогічної психології стає психологічна підтримка і допомога учням, які мають труднощі у навчанні і погано адаптуються до соціальних умов.

Так, Національна асоціація шкільних психологів по забезпеченню психологічної служби в школі відмічає, що головна мета шкільної психологічної служби – сприяти психологічному здоров'ю і освітнім інтересам дітей та юнацтва.

Напрями діяльності педагогічного психолога:

- ✓ Активне втручання психолога, спрямоване на забезпечення повноцінного впливу школи на когнітивний та соціальний розвиток.
- ✓ Допомога педагогічному персоналу і батькам перш за все в плані турботи про дитину. Для цього створюються спеціальні програми навчання персоналу школи і батьків, поради їм та ін.
- ✓ Консультування і спільну роботу з персоналом школи і батьками з проблем учнів, пов'язаних зі школою.
- ✓ Шкільний психолог може сприяти розвитку усіх сторін особистості дитини, підключати до цього процесу батьків і вчителів.
- ✓ Попередження шкільної неуспішності.
- ✓ Сприяння соціальному навчінню і соціальній адаптації учнів.

- ✓ Допомога дітям з розумовою відсталістю.
- ✓ Сприяння загальноосвітньому і професійному зростанню учнів.
- ✓ Забезпечення розвитку здорової особистості.
- ✓ Корекція утруднень у розвитку дитини.
- ✓ Розв'язання проблем професійної орієнтації.
- ✓ Участь в оцінюванні і тестуванні дітей, які мають навчальні чи поведінкові проблеми.
- ✓ Участь у консультуванні дітей, батьків і сімей.
- ✓ Участь у розробці рекомендацій для школи.
- ✓ Розв'язання поточних внутрішньо шкільних процесів.
- ✓ Допомога працівникам школи у професійному зростанні і у виконанні дослідницьких проектів.

Головна мета діяльності психологічної служби освіти у нашій країні – забезпечення психічного і особистісного розвитку учнів. Діяльність психологічної служби освіти включає в себе створення психолого-педагогічних умов, які забезпечують духовний розвиток кожної дитини, її душевний комфорт, який є основою психологічного здоров'я.

Основні види діяльності практичних психологів: психологічна освіта, профілактика, консультування, діагностика, корекція і розвиток дитини.

ЗМ 2. Професійна діяльність практичного психолога у медичній та економічній сферах

Медична психологія. Патопсихологія. Завдання медичної психології. Нервово-психічні розлади – основна причина соматичних захворювань. Неврози, їх види. Психотерапія. Нейропсихологія. Соматопсихологія. Психофармакологія. Аутотренінг. Економічна психологія. Напрямки професійної психологічної роботи в сфері економіки.

Теоретичні відомості

Професійна діяльність практичного психолога у медичній сфері

Актуальність медичної психології обумовлена, в першу чергу, тим, що лікувати треба не тільки хворобу, а й загальний психологічний стан хворої людини. Зв'язки психології і медицини настільки тісні, що психолог, який працює з медичним персоналом і хворим, повинен бути добре обізнаним з медичними знаннями, а медичні працівники все більше усвідомлюють необхідність психологічних знань для успішної професійної діяльності.

Тому можна вважати, що медична психологія – це галузь знань, яка в рівній мірі належить як медицині, так і психології. Для розробки проблем медичної психології поєднуються зусилля психологів, фізіологів і лікарів.

Значення психології у медицині людьми усвідомлено досить давно. Ще у XVIII ст. великий реформатор в галузі психіатричної допомоги людям у Франції Пінель у своєму “Трактаті про душевні хвороби” писав, що психіатричною лікарнею повинні керувати лікар, адміністратор і психолог. Причому він вважав, найбільш доцільним є випадок, коли лікар має високий

рівень компетентності у психології. З XVIII ст. відомі дослідження австрійських лікарів Франца Галля і Франца Месмера, які довели наявність у мозку особливих магнітних флюїдів, тобто психологічних факторів, дія яких призводить до зцілення людей. Їх наукові висновки були покладені в основу розробки методів гіпнозу в медицині, які широко стали використовуватися у медичній практиці.

В XIX ст. безперервно зростав інтерес вчених до психіки здорової людини, а також соматично і психічно хворих. Неврологічна і психіатрична практика потребувала допомоги від психолога для аналізу складних порушень психіки людини.

Головними методами медико-психологічного вивчення хворих були клінічна бесіда і експериментально-психологічне дослідження душевнохворих. А основними методами психотерапії були сугестивні методи (методи впливу під гіпнозом), психоаналітичні, психагогічні (тобто методи, пов'язані з вихованням, вправами, трудотерапією).

На початку XX ст. сформувався новий напрямок у психотерапії, створений З. Фройдом, – психоаналіз. Цей метод виник з досвіду лікування істеричних станів і стосувався клініки неврозів, психологічного аналізу невротичних проявів та їх психотерапії.

Карл Густав Юнг працював у Швейцарії і організував у Базелі першу в світі кафедру медичної психології.

В.Н. Карандашев на основі аналізу багатьох робіт з медичної психології виділяє такі головні завдання медичної психології як прикладної науки:

- ✓ Вивчення психічних факторів, які впливають на розвиток хвороб, їх профілактику і лікування.
- ✓ Вивчення впливу тих чи інших хвороб на психіку.
- ✓ Вивчення різних проявів психіки у їх динаміці.
- ✓ Вивчення порушень розвитку психіки.
- ✓ Вивчення характеру ставлення хворої людини до медичного персоналу і оточуючого середовища.
- ✓ Розробка принципів і методів психологічного дослідження у клініці.
- ✓ Створення і вивчення психологічних методів впливу на психіку людини з лікувальною і профілактичною метою.

Ці загальні завдання доповнюються більш конкретними в залежності від характеру захворювання, причин виникнення захворювання, терміну протікання його і реакцій людини на свій стан у період хвороби. Тому в медичній психології виділяють такі основні її напрямки: патопсихологія, нейропсихологія, соматопсихологія, психофармакологія.

Патопсихологія займається діагностикою і вивченням психічних порушень у хворих людей. Тому, на думку Б.В. Зейгарник, відомого російського спеціаліста в галузі медичної психології, патопсихолог повинен перш за все бути психологом і разом з тим добре розумітися в теоретичних основах і практичних питаннях психіатричної клініки. Оскільки в патопсихології вивчаються порушення свідомості, сприйняття, пам'яті, мислення, то в

завдання патопсихолога входить виявлення ступеня інтелектуального дефекту і визначення його лікувальних заходів та оцінки їх ефективності.

Нейропсихологія вивчає механізми мозку вищих психічних функцій, зміни психіки при локальних ушкодженнях головного мозку в результаті травм мозку. Тоді психолог бере участь в дослідженнях порушень сприйняття (агнозія), порушень цілеспрямованих рухів і дій (апраксія), розладу різних форм мовленнєвої діяльності (афазія), порушень пам'яті (амнезія), порушення уваги, мислення, емоцій та ін.

Соматопсихологія вивчає зміни психічного стану людей, пов'язані з соматичними захворюваннями (бронхіальна астма, кишкові захворювання, серцево-судинні захворювання). Відомо, що стресові стани, хвилювання можуть спричинити вище означені захворювання. Цей зв'язок психічного фактора з виникненням і розвитком соматичних і нервово-психічних захворювань одержав назву у науковій літературі як психогенні захворювання. І, навпаки, виникнення захворювань може спричинити зміни в психічному стані людини. Встановлено, що серцево-судинні захворювання супроводжуються страхом, підвищеною тривожністю, особливо в другій половині дня або ближче до ночі, тому що саме в цей період людина гірше себе почуває, ніж вранці або в середині дня; при туберкульозі характерним у хворих є періодичні прояви ейфорії (непомірна радість, байдужість, підвищений веселий настрій та ін.); при кишкових захворюваннях пацієнти у більшості роздратовані, пригнічені, проявляють іпохондрію (підвищену тривогу за здоров'я) та ін.

Все це накладає на медичного психолога додаткові зобов'язання, виконання специфічних завдань.

Психофармакологія вивчає вплив лікарських препаратів на психіку людини, вивчення психічних змін у людини під впливом вживання ліків. У цьому випадку спостережень за хворими мало, треба проводити детальну експериментальну роботу, яка має дуже велике практичне значення.

Робота психолога в медичній сфері завжди розпочинається з психодіагностики, мета якої полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних методів обстеження встановити достатньо повну картину психологічних особливостей людини, вивчити зміни психічних процесів у людей з різними порушеннями. В процесі діагностики виявляються причини конкретного порушення, які дозволяють надати своєчасну і ефективну допомогу. Важливими завданнями діагностики є вивчення особливостей інтелекту, емоційно-вольової сфери особистості пацієнта. У психології напрацьовано багато методів діагностування, тому професійний психолог виявляється дуже корисним в медицині при складанні історії хвороби (анамнез), проведенні медико-психологічної експертизи, медико-психологічного консультування.

Можливість активної участі медичних психологів у лікувальному процесі у вітчизняній медицині, як правило, обмежена. Це вважається професійною діяльністю лікарів-психіатрів. Медичні психологи не мають права приписувати хворому психотропні препарати. І у нашій країні, і в зарубіжних країнах людина без медичної освіти не має права займатися будь-яким видом лікувальної діяльності. В той же час одним із важливих напрямків лікувальної

роботи є психотерапія – використання методів психологічного впливу для лікування хворого, для покращання його психологічного стану. Протягом багатьох рр. проходять дискусії про можливість використання психотерапевтичних засобів медичними психологами. Цей вид діяльності ще називають психокорекцією. Але в науковій літературі, як зазначає В.Н. Карандашев, якщо психологічний вплив на людину здійснює лікар, то це називається психотерапією, а якщо психолог, то ця робота називається психокорекцією.

Термін “**психотерапія**” – міжнародний і в більшості країн світу однозначно використовується по відношенню до методів роботи, які здійснюють професійні психологи.

Б.Д. Карвасарський, посилаючись на висновки багатьох спеціалістів, називає три особливості психотерапії, які відрізняють її від інших методів лікування, а саме:

- ✓ Використовуються психологічні засоби зміни особистості, засновані на застосуванні основ психології (на відміну від засобів, які використовуються у медицині, фармакології, педагогіці, юриспруденції).
- ✓ Застосовуються ці засоби і методи професійно, тобто підготовленими спеціалістами і персоналом, які діють усвідомлено і цілеспрямовано, які вміють науково обґрунтовувати свої дії, відтворювати їх в процесі психотерапії з різними пацієнтами і оцінювати їх результативність.
- ✓ За допомогою психотерапії лікують осіб, які мають порушення психіки.

Йдеться про можливість використання психотерапії в роботі психологів, про це свідчить і зміст Декларації з психотерапії, яка була прийнята Європейською асоціацією психотерапії 21 жовтня 1990 р. у Страсбурзі. У цій Декларації говориться, що:

- ✓ Психотерапія є особливою дисципліною у галузі гуманітарних наук, заняття якою є вільною і незалежною професією.
- ✓ Психотерапевтична освіта вимагає високого рівня теоретичної і клінічної підготовки.
- ✓ Гарантованою є різноманітність психотерапевтичних методів.

Освіта в галузі одного з психотерапевтичних методів повинна здійснюватись інтегрально, воно включає теорію, особистий терапевтичний досвід і практику під керівництвом супервізора, одночасно набуваються знання про інші методи.

Таким чином, психотерапевтом може вважатись і лікар, і психолог, які у своїй професійній діяльності використовують методи психотерапії.

Існує багато методів психотерапії. Традиційні психотерапевтичні методи ділять на раціональну і сугестивну терапію.

Раціональна психотерапія заснована на раціональному, тобто усвідомленому розуміння пацієнтом причин і характеру протікання своєї хвороби. Цей метод був заснований П. Дюбуа у 1913 р. Він проводиться у формі бесіди з пацієнтом і побудований на логічній аргументації у запевнюючих впливах. Головна мета психотерапії: логічно обґрунтувати проблему, роз'яснити, заспокоїти.

Бесіди мають свої різновиди з включенням пацієнтів у певні дії. Тоді психотерапія може називатись: психодрама, ігрова терапія, арттерапія, музикотерапія та ін.

Сугестивна психотерапія – це метод, який полягає у впливі на переживання пацієнта шляхом словесного переконання під час сну у стані повного розслаблення організму. Пацієнт повинен мати позитивний настрій і слухати тільки психотерапевта. Серед усіх методів сугестивної психотерапії найбільш відомий метод, який увійшов широко у науковий і практичний обіг, – гіпнотерапія. Термін “гіпноз” в перекладі з грецької – сон, він був запропонований англійським хірургом Джеймсом Бредом у 1841 р. Таким чином, стан гіпнозу визначається як подібний до сну стан. Пізніше почали вивчати вплив гіпнозу на хворих істерією та нервово-психічними захворюваннями. Спеціалісти доводять, що людина краще піддається переконанню в стані гіпнозу, тому що під час сну свідомість в значній мірі виключена. При цьому важливо, щоб пацієнт не протидіяв гіпнозу, був пасивним, схильним до переконання. В.Н. Карандашев стверджує, що в стані гіпнозу переконання найбільш дієві і зберігаються протягом довгого часу. Сила переконання в стані гіпнозу досить значуща, тому його можуть проводити тільки спеціально підготовлені лікарі або клінічні психологи і з великою обережністю.

До сугестивних методів відносять також релаксацію і аутотренінг.

Релаксація – досягнення людиною повного розслаблення м'язової і нервової системи, що сприяє зниженню нервово-психічної напруги чи тривоги. Медичні психологи навчають людей релаксації для того, щоб вони могли більш успішно самі долати надмірну напругу.

Аутотренінг – це використання людиною прийомів самопереконання при повному м'язовому розслабленні. Цей метод використовується для зняття нервово-психічної напруги, емоційної саморегуляції, психологічного настрою на певні думки і стани.

Особливим методом психотерапії є **психоаналіз**. Цей метод був запропонований австрійським лікарем і психологом Зігмундом Фройдом. Психоаналізом називаються як теорія психічного життя, так і метод зцілення душі, розроблений ним. У процесі лікування психоаналітик допомагає пацієнту звільнитись від непотрібних сумнівів, самозвинувачень, нерозумних поривів, невинуватого почуття провини та ін. Повний курс лікування, як правило, тривалий (не менше року) при систематичних зустрічах з психоаналітиком. Використовується цей метод для лікування неврозів або життєвих проблем здорових людей.

Реабілітаційна робота медичного психолога необхідна в роботі з інвалідами дитинства, які стали такими в результаті травм і тяжких захворювань. В останні роки медичні психологи все частіше залучаються до участі у наукових і практичних дослідженнях із посттравматичними стресами. Сюди відносяться стресові стани людей через землетруси, пожежі, аварії, насильства, загрози життю, військові конфлікти.

Професійна діяльність практичного психолога у сфері економіки

Засновниками економічної психології є Г. Тард і Дж. Катона. Г. Тарду належить двохтомна праця під назвою “Економічна психологія”, яка була опублікована у 1902 р. За визначенням Г. Тарда, економічна психологія має справу з психологічними основами економіки.

На думку Дж. Катони, головне завдання у використанні психології для економічних досліджень полягає у вивченні внутрішніх тенденцій, які лежать в основі економічних вчинків, рішень, виборів. Економіка без психології не може успішно вивчати основні економічні процеси, так як і психологія без економіки не має можливості досліджувати найбільш важливі аспекти людської поведінки.

Поняття економічної психології як наукової дисципліни В.Н. Карандашев визначає як таке, що вивчає психологічні механізми і процеси, які лежать в основі споживання та інших видів економічної поведінки; переваги, вибори, рішення і фактори, які пов’язані із задоволенням потреб. Крім того вона вивчає вплив зовнішніх економічних факторів на поведінку і самопочуття людини. Економічна психологія, по суті, виникла на перехресті таких традиційних галузей психології, як психологія праці, організаційна, соціальна і психологія управління.

Метою економічної психології вчені вбачають дослідження і психологічне забезпечення розв’язання економічних проблем і прийняття економічних рішень в умовах ринкової системи. Економічна психологія вивчає сприйняття, мислення, і поведінку людини в економічній діяльності, в процесі її економічної взаємодії з іншими суб’єктами (людьми і організаціями). Суб’єктами економічної діяльності можуть бути: фізична особа, приватний підприємець, група власників, організація як юридична особа; держава в особі своїх представників (міністерство, відомство, державна установа чи організація).

Економічна психологія розв’язує проблеми трьох основних типів економічної реальності, з якими зустрічаються суб’єкти економічної діяльності:

- ✓ Сфера ринку, де в центрі уваги знаходиться покупець і продавець, торгові переговори і домовленості, споживацька поведінка.
- ✓ Сфера бізнесу, де центральне місце займають дослідження підприємництва та ділової активності.
- ✓ Сфера суспільства, де спеціальною проблемою є поведінка громадян у відповідь на економічну політику держави: інфляція, тіньова економіка, безробіття та ін.

Економічна психологія як прикладна наука вивчає психологічні аспекти підприємницької, споживацької, інвестиційної і трудової поведінки людей, а також процеси адаптації людини до швидкоплинних умов господарської діяльності. В економічній психології вивчається поведінка особистості при зміні економічних умов, наприклад, відносин власності, інфляції, умов прийняття на роботу і оплати праці робітників, вплив на людину реклами.

Дуже важливою проблемою економічної психології є вивчення психології підприємництва, виявлення особистісних якостей, характеристик для психологічного портрету підприємця. Зарубіжні і вітчизняні вчені одностайні відносно ряду якостей, притаманних підприємцю. До них вчені відносять:

- творчу економічну активність;

- вміння приймати ризиковані рішення;
- комунікативність;
- прагнення до самореалізації;
- стресостійкість.

Актуальною у економічній психології є проблема грошей і ставлення до них людей. Виявлені певні типи ставлення до грошей у різних соціальних груп населення, специфіка ставлення їх до величини оплати праці і витрачання грошей. Вивчається вплив грошей на формування особистості, психологічні проблеми багатства і бідності, збереження і накопичення грошей.

В центрі уваги економічної психології знаходяться психологічні проблеми інвестиційної діяльності, а також психологія економічної поведінки людей на ринку праці.

Більш традиційним в економічній психології є вивчення психологічних факторів у сфері виробництва, таких як характер праці і її мотивація, ставлення працівників до праці і засобів її стимулювання, економіко-психологічні підходи до управління виробництвом, психологія управління та організаційно-психологічні проблеми формування команди.

В якості основних напрямків професійної психологічної роботи в сфері економіки психологами виділяються такі:

- ✓ Вивчення умов і факторів позитивної мотивації до праці і до професії, оптимізація трудових відносин в робочих групах, командах, формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, формування робочих команд.
- ✓ Вивчення сприйняття людиною стимулів і умов праці, проблема справедливості винагороди.
- ✓ Психологічна консультація і професійна орієнтація.
- ✓ Дослідження процесів творчості в економічній сфері, виявлення факторів інноваційної поведінки, створення умов для її прояву.
- ✓ Вивчення статевих і вікових особливостей поведінки людини у виробничій сфері і сфері споживання.
- ✓ Психологія підприємництва, лідерства, керівництва, менеджменту.
- ✓ Психологія конкурентоспроможності на ринку праці, психологія різних форм зайнятості.
- ✓ Психологічні аспекти конфліктів в економічній сфері і шляхи їх усунення й профілактики.
- ✓ Психологія поведінки особистості і групи в економічних ситуаціях.
- ✓ Психологія поведінки клієнта, акціонера, співробітника організації.
- ✓ Психологія деструктивної поведінки в умовах економічних галузей (промисловість, транспорт, сільське господарство) і функціональних економічних інститутах (фінанси, кредит, економіка природо-використання).
- ✓ Вивчення національних психологічних особливостей людей та їх впливу на поведінку в економічному середовищі.
- ✓ Допомога керівництву при підготовці і впровадженню економічних нововведень (наприклад, нової системи оплати або компенсацій);

оцінка наслідків нововведень, усунення (пом'якшення) спроб протистояти нововведенням.

- ✓ Оцінка і розвиток економічного потенціалу окремих осіб і персоналу в цілому, мотивація і стимулювання, особливості творчого ставлення до праці.
- ✓ Участь в системі внутріфірмового аудиту шляхом дослідження особистісних якостей і обставин життя працівників, які можуть стати передумовою до здійснення дій, що можуть гальмувати просування фірми вперед.
- ✓ Вивчення економічної культури соціального середовища господарської діяльності, цінності, традиції та її вплив на економічну політику фірми. Це необхідно фірмам, які діють на території інших країн.

Найважливіша функція економічної психології – психологічне забезпечення професійної діяльності менеджера, яке спрямоване на підвищення ефективності управління організацією, індивідуальною і груповою діяльністю співробітників, вивчення психологічних проблем, які стоять перед організацією.

Одним із основних завдань психолога у сфері організаційного управління є підбір і підготовка компетентних спеціалістів, здібних до керівної діяльності, які можуть замінити старі кадри.

Популярною в останні роки стала участь психологів в оптимізації ділового спілкування керівників різного рангу. При цьому, як стверджує Г.М. Андреева, психолог повинен дотримуватись певної стратегії: не пропонувати керівникам організації певних рішень, а лише створювати для них ситуації, за яких вони самі змогли б прийняти оптимальні рішення. Саме в цьому роль психолога і як консультанта організації з її розвитку, і як прямого учасника процесу навчання персоналу.

Дуже важливе місце в економічній психології відводиться психології реклами. У другій половині ХХ ст. психологія реклами, яка вивчала потреби споживачів, стала виділяться з промислової психології і отримала статус самостійної прикладної соціально-психологічної дисципліни. Предметом психології реклами вважається поведінка споживача. Під цим розуміються всі дії людини, які пов'язані з придбанням і використанням благ і послуг, включаючи процеси прийняття рішень, які їм передують. Реклама визначається психологами як галузь знань – на 50% психологія. Одна з головних задач реклами – звернути на себе увагу в потоці різних пропозицій. Великої популярності набуває зовнішня реклама, виникають рекламні агентства при відеостудіях, дизайн-студіях, підприємствах якісної поліграфії. Реклама визначається і як мистецтво, один із показників іміджу підприємства, фірми чи установи. Рекламисти шукають шляхи, яким чином обійти конкурентів, привернути увагу покупців до товарів свого підприємства. Виникають друковані рекламні матеріали, буклети, довідники та ін. З впровадженням реклами зростає запит на професіоналів – психологів з боку бізнесових кіл. І, як зазначає Д.А. Леонтьев, нові рекламні технології – це перш за все, психологічні технології.

Великі можливості застосування психологічних знань і умінь існують і у такій близькій до рекламної діяльності сфері, як “паблік рілейшнз”. Паблік рілейшнз – це сфера професійної діяльності, в основі якої лежать специфічні технології впливу на суспільну думку (піар).

ЗМ 3. Професійна діяльність практичного психолога у сфері юриспруденції, у соціальній сфері

Юридична психологія. Кримінальна психологія. Психологія потерпілого. Судово-психологічна експертиза. Психологія неповнолітніх правопорушників. Пенітенціарна психологія. Психологічна служба введена у митному комітеті, у податковій поліції, у державних службах безпеки, в органах міліції, у міжвідомчій охороні, у внутрішніх військах МВС України.

Теоретичні відомості

Професійна діяльність практичного психолога у сфері юриспруденції

Юридична психологія – порівняно молода галузь психологічної науки і практики, але спроби систематичного розв’язання багатьох завдань юриспруденції методами психології відносяться ще до XVIII ст. Про це свідчать наукові праці відомих юристів того часу. Наприклад, французький юрист Франсуа де Питайваль видав двадцятитомну працю “Дивовижні кримінальні справи”, де аналізував психологічну сутність злочинних дій. В книзі Джона Говарда “Стан тюрем в Англії і Уельсі” (1777) вказувалось на важливість вивчення і врахування у виправних закладах індивідуальних особливостей людей, які відбувають покарання. Першими монографічними працями в юридичній психології традиційно вважають публікації німецьких вчених К. Еккартегаузена “Про необхідність психологічних знань при обговоренні злочинців” (1792) та І.Х. Шауманна “Думки про кримінальну психологію” (1992).

Популярність отримала френологічна теорія австрійського лікаря-анатома Франца Галля (1758–1829), який намагався довести пряму залежність між психічними якостями і фізичними особливостями побудови головного мозку людини, яка проявляється у вигляді випуклостей, впадин і співвідношенні частин черепа. Послідовники Ф. Галля створювали “френологічні карти” для ідентифікації типів злочинців. Паралельно з цією теорією розвивався біологічний підхід до особистості злочинця. Це відображено у монографії італійського тюремного лікаря-психіатра Чезаре Ломброзо (1835–1909) “Преступный человек, изученный на основе антропологии, судебной медицины и тюремного ведения” (1876). Він розробив концепцію “природженого злочинця”, у якого, як він вважав, є атавістичні риси, які роблять його схожим на своїх попередників-дикунів. Він доводив, що типового “природженого злочинця” можна розпізнати за певними фізіономічними ознаками: скошений лоб, видовжені або недорозвинуті мочки вух, випуклі щелепи, великі щелепи, впадини на задній частині голови та ін.

Такий підхід мав своїх прихильників, так і критиків.

У другій половині XIX ст. активізувались дослідження причин злочинності і особистих якостей злочинців. Російський юрист Баршев в роботі “Погляд на науку кримінального законодавства” (1858) писав, що жодне питання кримінального права не може бути розв’язано без допомоги психології, і якщо суддя не знає психології, то це буде суд не над живими людьми, а над трупами.

Аналіз психологічних закономірностей діяльності суду присяжних відображено у працях Л.Є. Владимірова, А.Ф. Корні, А.М. Бобрищева-Пушкіна. Активними ініціаторами впровадження в судові справи психологічних експертиз були юристи того часу Л.Є. Владиміров, С.І. Гогель, психіатри В.М. Бехтерев, С.С. Корсаков, В.П. Сербский.

Вчені, які вивчали причини злочинів, дійшли висновку, що злочинній поведінці, як і будь-якій іншій, люди можуть навчитися на основі психологічних механізмів наслідування і учіння.

Вчені Німеччини, Франції, США, Росії плідно працювали над розробкою соціально-психологічних теорій злочинності, за допомогою яких пояснювали причини кримінальної поведінки людей. Статистичний аналіз різних аномальних проявів (злочинності, самогубств, проституції) за певний історичний період вченими різних країн, показав, що кількість аномалій у поведінці людей зростало, як правило, у період воєн, економічних криз, соціальних потрясінь. Це однозначно доводило неправомірність теорії природженого злочинця і вказувало на соціальну основу цих явищ.

Експериментальний метод в юридичній психології широко використовував В.М. Бехтерев. Він публікував статті на цю тему, пізніше видав книгу, присвячену використанню психологічного методу при вивченні злочинності.

На думку А.В.Петровського, в 20-ті рр. “судова психологія” – це авторитетна і широка галузь науки, яка має предметом вивчення психологічні передумови злочину, побут і психологію різних груп злочинців, психологію свідчень і судово-психологічну експертизу, психологію засудженого.

У першій половині XX ст. в Радянському Союзі були проведені досить цікаві дослідження в галузі судової психології. Так, в лабораторії експериментальної психології при Московській губернській прокуратурі, створеній у 1927 р., О.Р. Лурія вивчав можливості застосування методів експериментальної психології для розкриття злочинів і сформулював принципи роботи приладу, який пізніше отримав назву “детектора брехні”.

У навчальних посібниках з юридичної психології останніх десятиліть визначились такі основні сфери діяльності психологів:

- кримінальна психологія;
- психологія потерпілого;
- психологія неповнолітніх;
- психологічні основи попереднього розслідування;
- психологія судової діяльності;
- пенітенціарна (виправна) психологія.

В розробці цих сфер діяльності юридичних психологів брали активну участь Ю.В. Чуфаровський, В.Л. Васильєв, Г.Г. Шиханцов та ін.

Велику увагу в останні роки почали приділяти правовій психології і психотехніці юристів, психології адвокатської діяльності, психологічним особливостям правоохоронної діяльності спеціалістів міліції і митниці. Кримінальна психологія, за визначенням В.Л. Васильєва, вивчає психологічні закономірності формування злочинної установки і злочинного умислу, психологічні аспекти підготовки і скоєння злочину, створення злочинного стереотипу поведінки; досліджує особистість злочинця і психологічні шляхи впливу на нього; досліджує психологічні особливості злочинних груп і особливо – психологічні аспекти злочинності через необережність.

Вивчення психологічних особливостей звинувачуваного є складовою частиною розкриття злочину. При цьому обсяг і зміст психологічного вивчення, необхідного для успішного розкриття злочину, визначається цілями правосуддя і завданнями відповідної стадії кримінального процесу.

Криміналістичне вивчення особистості обвинувачуваного здійснюється слідчим, головним чином, для вибору тих чи інших тактичних прийомів проведення слідчих дій у потрібному обсязі.

До кримінально-правових завдань, для розв'язання яких особливо необхідні психологічні дані обвинувачуваного, слід віднести, за даними В.Л.Васильєва, такі:

- здатність відчувати себе винним;
- форма провини (навмисно або через необережність);
- мотиви злочину;
- емоційний стан обвинувачуваного в момент скоєння злочину, який впливає на сутність і характер відповідальності. Тут важливо розрізнити з психологічних позицій насильницьку і необережну злочинність. Потрібна участь вчених і досвідчених практиків в нових сферах сучасної кримінальної психології: комп'ютерних злочинах, тіньовій економіці і корупції, організованій злочинності, тероризмі.

Психологія потерпілого вивчає його психологічні особливості до, в момент і після скоєння злочину, а також розробляє рекомендації, які стосуються допиту і психологічного аналізу свідчень потерпілого. Психологія потерпілого тісно пов'язана з кримінальним правом, кримінологією, соціальною психологією і психологією особистості. Психологічне вивчення особистості потерпілого і його діяльності в стадії попереднього розслідування й суду є дуже важливим, бо сприяє визначенню правильної кваліфікації злочину, дослідженню причин і умов, виявленню нових доказів, всебічному розгляду кримінальної справи. Психологічне дослідження особистості потерпілого і злочинця дозволяють виявити причини конфліктної ситуації і підібрати шляхи їх подолання.

Співпраця з психологом має велике значення для розслідування організованої злочинності і групових злочинів. Психолог може допомогти виявити структури групи, виявити розподіл в ній ролей, лідерів, сприяти виявленню слабкої ланки у даному угрупованні й ефективному впливу на групу і її членів. Психолог також може допомогти самому слідчому подолати негативні і стресові стани, підвищити працездатність, попередити розвиток професійної деформації.

Закон передбачає участь психолога на допиті неповнолітніх правопорушників. Тут психолог може скоригувати формулювання запитань слідчого для адекватного сприйняття їх неповнолітнім, дати оцінку свідченням неповнолітнього свідка, вибрати відповідну тактику проведення допиту, допомогти створити неофіційну атмосферу, знизити можливий стан скутості, недовіри, несприйняття підлітком слідчого. Аналогічні завдання виконує психолог, коли злочин скоюють підлітки з ознаками розумової відсталості, бо усі особливості обвинувачуваного повинні бути враховані для винесення правомірної міри покарання.

Судово-психологічна експертиза – це дослідження, проведене експертом на основі спеціальних знань у галузі психології. Мета експертизи – дати висновок, зроблений на основі відповідної перевірки і оцінки слідчим або судом доказів у даній справі.

В компетенцію судово-психологічної експертизи, за визначенням В.Л.Васильєва, входить:

- ✓ встановлення здатності неповнолітніх обвинувачуваних, які мають ознаки відставання у психічному розвитку, повністю усвідомлювати значення своїх дій, і визначення того, в якій мірі вони можуть ними керувати;
- ✓ встановлення здатності обвинувачуваних, потерпілих і свідків адекватно сприймати обставини, які мають значення для даної справи і давати правильні свідчення;
- ✓ встановлення здатності потерпілих у справі про насильство правильно розуміти характер і значення дій, які над ними були скоєні і чинити опір;
- ✓ встановлення наявності або відсутності у підекспертного в момент скоєння злочину стану афекту або інших непатологічних емоційних станів (сильного страху, депресії, емоційного стресу, фрустрації), здатних суттєво впливати на його свідомість і діяльність;
- ✓ встановлення наявності у особи, яка покінчила життя самогубством, в період, що передував її смерті, психічного стану, схильного до самогубства, і визначення можливих причин виникнення цього стану;
- ✓ встановлення головних мотивів поведінки людини і мотивації окремих вчинків;
- ✓ встановлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертного, “здатних суттєво вплинути на його поведінку і на формування у нього бажання скоїти злочин”;
- ✓ встановлення структури злочинної групи і взаємовідносин в ній на основі одержаних даних про психологічні особливості кожного члена групи.

Типовими випадками є судово-психологічна експертиза емоційних станів, судово-психологічна експертиза потерпілих у справах про сексуальні злочини, посмертна судово-психологічна експертиза, психолінгвістична експертиза.

У ряді випадків може призначатися комплексна судово-психологічна експертиза або психолого-психіатрична експертиза.

Психолог у галузі спорту

Психологія спорту – це галузь психологічної науки, предметом якої є вивчення закономірностей прояву і розвитку психіки людини, а також групових взаємодій в умовах тренувальної діяльності і змагання. Стосовно кожного виду спорту з урахуванням досягнень загальної, педагогічної, вікової і соціальної психології розробляються програми спеціальних тренувальних комплексів, спрямованих на підвищення як фізичної, так і психічної тренуваності спортсменів, їх емоційно-вольової, етичної, морально-етичної і колективістської підготовленості. У психологів спорту достатньо детально досліджені закономірності ефективного формування рухових навиків і умінь, способи досягнення високих показників сили, витривалості, спритності і скоординованості рухів, що ґрунтуються на концепції рівня побудови руху М.О.Бернштейна. У цих дослідженнях вивчаються шляхи і способи формування спеціалізованих сприйнять спортсменів, наприклад відчуття часу, відчуття дистанції, зміни швидкості руху об'єкта, передбачення миттєвого розвитку подій, “відчуття м'яча”, “відчуття води” і т. ін. Крім того приділяється увага розвитку методів поліпшення спостережливості, уваги, стратегічного і тактичного мислення, узгодженої взаємодії в групових іграх і т. ін. Особливу проблему складають такі напрями психології спорту, як психічна саморегуляція, управління своїм станом в передстартовий період, в ході змагань і після виходу з ситуації змагання. Цим питанням, а також відношенню спортсменів до своїх перемог і поразок надається більше уваги в останніх дослідженнях психології спорту. У окремий напрям виділяються соціально-психологічні дослідження, що розглядають проблеми формування команд, міжособистісні відносини в них, прийоми і способи підвищення їх згуртованості та ціннісно-орієнтованої єдності, питання взаємостосунків з тренером або тренерським колективом, з уболівальниками (зокрема з “спортивними фанатами”), проблеми міжкомандних взаємостосунків і т. ін. Основні задачі сучасної психології спорту полягають не тільки в сприянні досягненню спортсменами високих спортивних результатів, а й у всебічному розвитку спортсмена, в підвищенні його загальної і психологічної культури.

Професійна діяльність практичного психолога у соціальній сфері

Соціальна психологія – це наука, яка вивчає взаємостосунки між людьми і впливи цих стосунків на кожен окрему людину, досліджує закономірність поведінки і діяльності людей, обумовлені включенням їх в соціальні групи, а також досліджує психологічні характеристики самих цих груп.

В соціальній психології вивчаються: розуміння людини людиною, переконання і соціальні стереотипи, міжособистісні відносини, симпатії і конфлікти, любов і ненависть, вплив інших людей і культур на думку і поведінку окремої особистості, відносини всередині групи, а також масові соціально-психологічні явища. Письменник Герман Меявілл у свій час сказав, що життя людей пов'язані тисячами невидимих ниток, і мета соціальної психології як науки, що вивчає ці зв'язки, – зробити ці нитки видимими.

На даний час у нашій країні і інших країнах світу особливої популярності набули такі напрями прикладної соціальної психології, як: промислова

соціальна психологія, психологія управління, торгівлі, реклами, політична психологія, психологія сім'ї, психологія релігії та ін.

Практична частина

№п/п	Тема	К-ть годин
1.	Наукова, життєва та народна психологія, парапсихологія як джерела знань про психіку	4
2.	Методи, завдання та принципи психології	4
3.	Професіограма психолога	4
4.	Специфіка діяльності психолога	4
5.	Етичні правила діяльності психолога	4
6.	Галузі психології. Психологія в освіті.	4
7.	Психологія в медичній та економічній практиці	4
8.	Юридична психологія. Психологія спорту. Соціальна психологія.	4

Практичне заняття № 1-2

Наукова, життєва та народна психологія, парапсихологія як джерела знань про психіку

Запитання для роздумів, контролю та обговорення:

1. Які переваги наукової психології?
2. Що таке психіка? Функції психіки.
3. Джерела знань про психіку.
4. Наведіть психологічні відомості з народної психології.
5. Завдання психології як науки.
6. Як розуміли психіку у стародавні часи, в епоху Відродження та як її розуміють сьогодні?
7. Ідеї стародавніх мислителів на предмет визначення душі.
8. Інтроективна психологія.
9. Біхевіоризм.
10. Гештальтпсихологія.
11. Гуманістична психологія
12. Психоаналіз.
13. Сучасні концепції психіки.
14. Що таке філогенез і онтогенез?
15. Основні етапи розвитку психіки.

16. Наведіть приклади живих істот і назвіть на якому етапі розвитку вони знаходяться.
17. Походження нервової системи, її найпростіші форми.
18. Стадії розвитку психіки в філогенезі:
  - стадія елементарної сенсорної психіки;
  - стадія перцептивної психіки;
  - стадія інтелекту.
19. Рівні та структура пристосувальної поведінки тварин.
20. Ознайомтесь з прикладами експериментів із тваринами та дайте пояснення їх поведінковим проявам.
21. Що таке інстинкт. Групи інстинктів.
22. Умови формування навички.
23. Інтелектуальна поведінка.
24. Структура інтелекту.
25. Мозок і психіка. Структура психічних явищ особистості. Анатомо-фізіологічні механізми психічної діяльності.
26. Передумови виникнення свідомості, її суспільно-історичне коріння.
27. Роль праці у виникненні свідомості.
28. Структура свідомості і її основні характеристики. Свідоме і несвідоме.
29. Мова і свідомість. Спілкування і “мова” тварин.
30. Суть відмінностей психіки тварин і людини.
31. Передумови виникнення свідомості. Структура свідомості. Поняття про самосвідомість.
32. Намалюйте мозок.
33. Проаналізуйте міф про Психею.

Міф про Психею (Психея – уособлення душі)

Розглянемо особливості символічного шляху відродження на прикладі відомого міфу про Амура та Психею. Психея народилася у царській родині та мала двох старших сестер (основні біологічні інстинкти). Природа наділила Психею надзвичайною красою, але через це ніхто зі смертних не смів до неї посвататися. І ось оракул повідомляє волю богів: необхідно одягти діву “у вбрання погребального шлюбного ложа” і залишити на високій горі одну (гора – символ вищих станів свідомості, натхнення), де її візьме страшний, неземний чоловік. Раптом на вершині гори вітер (енергія звільнення, свободи) підхоплює схвильовану Психею і несе у новий для неї прекрасний будинок (новий світогляд), розташований посеред заповідної діброви (упорядкована інтелектуальна сфера), біля джерела кришталево чистої води (вища духовна мудрість). У цьому будинку все їй у радість, а ночами до неї приходять лагідний чоловік, якого, однак, вона не бачить (нерозвинені духовні здібності).

Так щаслива Психея живе деякий час, поки чутки про її “загибель” не доходять до старших сестер. Амур застерігає дружину (інтуїтивна обережність): “Психеє, мила і дорога дружино моя, жорстока доля загрожує тобі загибеллю, і я відчуваю, що тобі необхідна велика обережність. Твої сестри, схвильовані

чутками про твою загибель, розшукуючи твої сліди, швидко прийдуть... і якщо ти випадково почуєш їх плач, не відповідай їм і краще зовсім не дивись на них, інакше ти приготуєш собі неминучу загибель, а для мене вчиниш величезне горе”. Але не легко облишити старі звички, довіритися майбутньому, змінити світогляд. Удень і вночі плаче Психея за сестрами і, врешті, погрожуючи власною загибеллю, умовляє чоловіка дозволити їй з ними зустрітися.

І ось сестри вже у неї в домі (порушення світогляду). Звичайно, вони починають заздрити молодшій сестрі й намагаються розпитати все про її незвичайного чоловіка. Амур же заборонив жінці розмовляти з сестрами про себе (обмеженість, низька свідомість, нездатна зрозуміти високі прагнення, ідеали), але сестри з розмов Психеї здогадуються, що вона ніколи не бачила чоловіка (її духовний потенціал був ще недостатнім). Тоді підступні сестри, заздрячи, що Психея поступово стане безсмертною, розповідають їй про те, що з нею спить жахливий змій, який згодом з’їсть її та народжену нею дитину. Вони радять сестрі заховати ніж (небезпечний шлях по гострому лезу) та лампу (неприродна прискорена техніка досягнення світла вищої свідомості) і вночі, коли “змій” засне, вбити його.

Психея спочатку вагається (душа розривається між вищою та нижчою природою), але її зв’язок із Духом ще зовсім слабкий, а звична аргументація старого світогляду така вагома, переконлива... Нарешті, послухавшись сестер, вона, незважаючи на попередження чоловіка (інтуїтивне передчуття), запалює лампу з олією та стискає в руках гострий ніж, але... Як тільки засяяло світло, замість жахливого змія Психея бачить бога надзвичайної краси. Вона здивовано розглядає його прекрасне тіло (вищі духовні здатності та можливості), його зброю – лук і стріли любові, встояти проти яких неможливо. Розуміючи свою помилку, Психея хоче вбити себе, але ніж випадає з її тремтячих рук (зворотний перехід стає неможливим). До того ж, із підступної лампи падає крапля киплячої олії на праве плече Амура, обпікаючи його ніжне тіло (неприродні техніки досягнення вищих станів свідомості завжди небезпечні). Прокинувшись і побачивши всі докази порушеної вірності (духовним ідеалам), Амур вимушений покинути Психею, Дух залишає Душу.

Як повернути втрачене щастя? Чи можливо людській душі після духовного падіння знову досягти внутрішньої вершини? Усвідомлюючи всю глибину провини, позбавлена високої мети, смислів і цінностей існування, Психея намагається покінчити життя самогубством, але на березі ріки зустрічає сільського бога – Пана, який тримає у своїх обіймах богиню Луну (відлуння духовної мудрості у народних традиціях). Він утішає Психею і радить їй молитвами заслужити повернення втраченого чоловіка. Психея зважується на довгий і важкий шлях пошуків свого нареченого (шлях духовного сходження). Перш за все вона змінює своє ставлення до сестер та відплачує їм за підступність. Після цього Психея на своєму шляху зустрічає численні храми богів і богинь (звертається до ціннісно-сислової сфери). Вона наводить там порядки, молить про допомогу, але ніхто їй не може зарадити (обряди і молитви – це тільки перший крок внутрішнього очищення). Далі на неї чекають складні випробування матері Амура – Венери. Шлях Душі до Духу актуальний

як для кожної людини, так і для людства взагалі, тому спробуємо розшифрувати символічний зміст цих випробувань.

Під час першого випробування Венера змішує “в купу зерна пшениці, ячменю, пшона, маку, гороху, сочевиці та бобів” (сім найменувань – семивимірність людської природи). Психея повинна в короткий час розібрати всі зерна (“дар розпізнавання”). Впоратися з цим надважким завданням їй допомагає мурашка – символ натхненного працелюбства.

Другий іспит потребує від Психеї вміння навести порядок у емоційній сфері, їй необхідно принести шматок дорогоцінної шерсті диких золотих овець, що пасуться без пастуха і можуть разити на смерть “гострими рогами, твердими лобами, а іноді навіть отруйними зубами” (некеровані емоції, почуття, нестримні бажання). За порадою очерету, який росте на березі священної річки (джерело мудрості), Психея не намагається безпосередньо приборкати небезпечних овець, а терпляче спостерігає за ними, очікуючи полудня. Як відомо, емоції підкоряються “закону маятника”: радість поступово змінюється на сум, за нервовим напруженням настає розслаблення, після гніву – спокій, який у крайній протилежній точці компенсується страхом. Надмірна емоційна активність не дозволяє людині впорядкувати власне мислення. Дочекавшись полудня (точка спокою), Психея назбирала вдосталь золотої вовни на гілках дерев сусіднього гаю (дерево – символ пізнання, а гай – упорядкована інтелектуальна сфера людини).

Під час третього випробування Психеї потрібно було заповнити інтелектуальну сферу вищими творчими здобутками та підтвердити власні духовні здатності. На скелястій вершині гори з гірської впадини стрімко котяться Стігійські води, які не дають себе взяти, а, крім того, праворуч і ліворуч від цього потоку в печерах ховаються й чекають на здобич два дракони (перевірка моральної чистоти і впевненості в собі).

Здається неможливим набрати води, але на допомогу до Психеї прилітає орел із розправленими крилами (концентрація високих прагнень, політ думок, медитація). З його допомогою Психея і приносить Венері кришталевий келих, повний незвичайної творчої води. І ось на Психею чекає останнє, найнебезпечніше випробування – вона повинна відвідати країну мертвих (підсвідомість) і принести звідти у скриньці частину краси від Прозерпіни. Але яку красу можна принести з країни мертвих? Однак у Психеї немає іншого виходу, і вона вирушає у страшну подорож, під час якої зустрічається з різноманітними образами, тінями предметів (змістом підсвідомої пам’яті). Вона виявляє неабияку силу волі та зібраність і отримує від Прозерпіни необхідний дарунок. Нарешті, Психея повертається у світ (у стан свідомості) і при цьому в руці тримає дивну скриньку з красою для Венери. І як же їй кортить відімкнути скриньку й узяти собі трішечки краси, щоб подобатися своєму Амуру! Яка жінка не скористається такою нагодою? Але замість краси у скриньці – Стігійський сон, і Психея в його полоні “падає на своєму шляху” і “стає нерухомою, неначе мертвою”. Інакше кажучи, переживання змісту підсвідомості охоплює Душу, і вона, занурена в ці переживання минулого, стає байдужою до подій теперішніх. Щоб вивести її з цього стану, необхідне

справжнє чудо, і воно приходить. Амур уже вилікувався і, не в змозі більше витримати розлуки з коханою, вирушає до неї. Він торкається Психеї своєю стрілою (спрямуванням сили любові) і примушує чародійний сон сховатися у скриньці (зайняти своє природне місце). Духовна любов пробуджує Психею до життя, а Юпітер подає їй келих безсмертя. Психея стає законною Дружиною Амура, Дух і Душа єдині назавжди – тепер на них чекає спільний шлях нескінченного розвитку.

Практичне заняття № 3-4 **Методи, завдання, принципи психології**

Запитання для роздумів, контролю та обговорення:

1. Класифікації психологічних методів.
2. Побудова і використання тестів.
3. Недоліки лабораторного експерименту.
4. Які переваги спостереження?
5. Суть проєктивних методик.
6. Комплексний підхід у дослідженні
7. Взаємозв'язок принципів і методів психологічної науки.
8. Чому принципи психологічної науки допомагають правильно зрозуміти психічні явища?
9. Які основні завдання практичного психолога?
10. Принцип розвитку психіки в діяльності.
11. Принцип детермінізму.
12. Принцип відображення.
13. Принцип єдності свідомості і діяльності.
14. Спроектуйте кабінет практикуючого психолога.

Практичне заняття № 5-6 **Професіограма психолога**

Запитання для роздумів, контролю та обговорення :

1. Що позначають терміни “психограма”, “професіограма”, “акмеограма”?
2. Яких людей можна назвати психологами по професії?
3. Які причини впливають на формування індивідуального стилю професійної діяльності?
4. Що включає в себе професійна компетентність психолога?
5. Які вимоги ставляться до підготовленості психолога в галузі психології?
6. Які здібності потрібні для успішності роботи у сфері наукової психології?
7. Як оцінюється професійна кваліфікація практичних психологів?
8. Які розчарування можуть виникати на шляху професійного становлення студента – майбутнього психолога?
9. Які особистісні якості можуть стати передумовою для занять психологією?

10. Які особистісні якості більше всього проявляються у психологів із дослідницькою орієнтацією?
11. Які особистісні якості найбільше проявляються у психологів з практичною орієнтацією?
12. Визначте основні критерії оцінювання наукової кваліфікації психолога.
13. Перерахуйте сфери спеціалізації в галузі психології.
14. Перерахуйте основні етапи професійного розвитку психологів.

Практичне заняття № 7-8 **Специфіка діяльності психолога**

Запитання для роздумів, контролю та обговорення :

1. Які основні напрямки діяльності практичного психолога.
2. Які обов'язки і права практичного психолога?
3. Які групи психічних явищ вивчає психологія?
4. Перерахуйте основні типи психологічних знань.
5. Які психологічні знання називають побутовими?
6. У чому полягає головний критерій істинності знань побутової психології?
7. Перерахуйте характерні особливості побутових психологічних знань.
8. Назвіть основну мету наукової психології?
9. На що спираються знання наукової психології?
10. Що є критерієм достовірності знань у побутовій психології?
11. Порівняйте поняття “спеціальна професійна компетентність” і “особистісна професійна компетентність”.
12. Наведіть приклади протилежних стереотипів, які можуть впливати на вибір професії.
13. Напишіть твір на тему: “Моя майбутня професія – психолог”.

Практичне заняття № 9-10 **Етичні правила діяльності психолога**

Запитання для роздумів, контролю та обговорення:

1. У чому сутність правової та моральної регуляції професійної діяльності практикуючих психологів та соціальних працівників?
2. Чому у професійній діяльності практикуючого психолога необхідно дотримуватися певних моральних вимог?
3. Чому практична психосоціальна робота вимагає індивідуального підходу до клієнта?
4. Чому необхідною умовою успішної роботи є встановлення довіри між психологом і клієнтом?
5. Які вимоги пред'являються до підготовленості психолога у галузі психології?
6. Як оцінюється професійна кваліфікація практичних психологів?
7. Які розчарування можуть виникати на шляху професійного становлення студента-психолога?

8. Назвіть основні моральні засади діяльності практикуючого психолога і соціального працівника.
9. Розкрийте зміст умови конфіденційності роботи практикуючого спеціаліста.
10. Поясніть смисл принципу “Не зашкодь”.
11. Проаналізуйте етичний кодекс психолога та назвіть основні принципи, що покладеш в його основу.
12. Перерахуйте найважливіші принципи етики психолога.

Практичне заняття № 11-12 **Галузі психології. Психологія в освіті.**

Запитання для роздумів, контролю та обговорення:

1. Теоретичні галузі психології.
2. Загальна психологія, історія психології, порівняльна психологія.
3. Прикладні галузі психології.
4. Юридична психологія.
5. Психологія бізнесу.
6. Психологія в освіті.
7. Сімейна психологія.
8. Практична психологія.
9. Психокорекція і психотерапія.
10. Просвітницька і пропагандистська робота психолога.
11. Які вчені зробили вагомий внесок в розвиток педагогічної психології в кінці XIX – на початку XX століття.
12. Хто автор першої шкали для вимірювання інтелекту?
13. Зміст педології як наукової і практичної сфери діяльності.
14. Створення шкільної психологічної служби в СРСР на початку 70-х рр.
15. Визначте статус психологічної служби в залежності від адміністративної підлеглості і організаційної структури.
16. Охарактеризуйте етапи становлення шкільної психологічної служби.

Практичне заняття № 13-14 **Психолог в медицині і економічній сфері**

Запитання для роздумів, контролю та обговорення:

1. Що вивчає медична психологія?
2. У чому полягає завдання медичної психології як прикладної науки?
3. Які основні розділи клінічної психології?
4. Що таке раціональна психотерапія?
5. У чому полягає суть психоаналізу як методу психотерапії?
6. В яких закладах можуть працювати медичні психологи?
7. Які основні функції економіста-психолога на фірмі?
8. Окресліть основні напрями досліджень економічної психології.

9. Визначте основні проблеми сучасної економічної психології.
10. Напрямки досліджень в сфері реклами.

Практичне заняття №15-16 **Юридична психологія. Соціальна психологія.**

Запитання для роздумів, контролю та обговорення:

1. Охарактеризуйте галузі юридичної психології.
2. Визначте предмет і завдання кримінальної психології.
3. Визначте предмет і завдання судової психології.
4. Визначте предмет і завдання пенітенціарної психології.
5. Які основи сфери діяльності психологів у галузі юридичної психології?
6. Для розв'язання яких кримінально-правових завдань особливо необхідні знання психології обвинувачуваного?
7. Перерахувати типові випадки, коли призначається судово-психологічна експертиза.
8. Які завдання виконує психолог у пенітенціарній системі?
9. Окресліть завдання психолога на попередньому слідстві.
10. Проведіть судово-психологічну експертизу.
11. Що вивчає психологія спорту?
12. Що включає практична робота спортивного психолога з психологічного забезпечення підготовки спортсмена?
13. Визначте найважливіші компоненти успішної діяльності психолога в галузі спорту.
14. Які Ви знаєте соціально-психологічні теорії кінця XIX ст.?
15. Які Ви знаєте етапи становлення експериментальної соціальної психології?
16. Які Ви знаєте етапи становлення і розвитку прикладної соціальної психології?
17. Роботи яких європейських вчених найбільш відомі в сучасній соціальній психології?
18. Які Ви знаєте галузі наукових досліджень сучасної соціальної психології?
19. Які основні завдання практичного психолога на виробництві чи в організації?
20. Коли був покладений початок фундаментальних і систематичних досліджень в галузі політичної психології?
21. Які Ви знаєте напрямки практичного вивчення соціально-психологічних явищ у сфері політики?
22. Охарактеризуйте напрямки роботи сімейного психолога.
23. Визначте науково-практичні психологічні проблеми сім'ї.
24. Визначте основні професійні позиції соціального психолога в соціально-психологічному дослідженні на виробництві чи фірмі.

ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ

Лабораторне заняття №1 Знайомство. Я-презентація

Мета: представлення та знайомство студентів, створити позитивну атмосферу спілкування.

Умови проведення: розміщення учасників в колі.

Хід роботи:

1. Представлення кожного учасника.
2. Вправа на згуртованість: «Гордіїв вузол».
3. Вправа «Важливі цілі життя».
4. Притча про рибака.
5. Обговорення притчі щодо самостійного досягнення цілей.

Лабораторне заняття № 2 Професійне спрямування та мотивація навчання

Мета: визначити тип професійного спрямування та дослідити мотивацію студентів до навчання у вищому навчальному закладі.

Інструментарій: опитувальник професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою), методики «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» А. А. Реана і В.А. Якуніна, «Мотивація навчання у вузі» Т. І. Ільїної.

Хід роботи:

1. Відповісти на одне запитання опитувальника ППГ тричі (вміння, бажання, ставлення), оцінивши відповіді балами від 0 до 2.
2. Визначити провідний тип професійної спрямованості: «Людина-Людина», «Людина-Техніка», «Людина-Природа», «Людина-Художній образ», «Людина-Знакова система».
3. Визначити основні види мотивації студентів до навчання у ВНЗ.
4. Описати результати дослідження у висновку.
5. Виписати у словник нові терміни: професійна готовність, професійна спрямованість, мотив, мотивація, зовнішні і внутрішні мотиви.

Лабораторне заняття №3 Квадрат бажань

Мета: визначити бажані напрямки розвитку особистості, визначення основних цілей життя

Інструментарій: ватман, журнальні вирізки, фломастери, олівці, клей, ножиці.

Хід роботи:

1. Визначити основні вектори розвитку особистості.
2. Розграфити ватман і позначити основні сфери життєдіяльності.

3. Візуалізувати вектори розвитку за допомогою журнальних вирізок, малюнків тощо.

Лабораторне заняття №4

Психодіагностика професійної придатності до діяльності психолога

Мета: визначити основні психологічні якості професійної придатності психолога.

Інструментарій: методика оцінки нервово-психічної стійкості (методика «Прогноз» за В.А. Бодровим), опитувальник ситуативної та особистісної тривожності Ч. Д. Спілбергера.

Хід роботи:

1. Відповісти на запитання опитувальників.
2. Визначити рівні нервово-психічної стійкості та ситуативної та особистісної тривожності та описати результати дослідження. З'ясувати необхідність розвитку та корекції досліджуваних якостей.
3. Виписати у словник нові терміни: нервово-психічна стійкість, тривожність.

Лабораторне заняття №5

Дослідження емпатії, агресивності та конфліктності

Мета: визначити рівень емпатії, агресивності та конфліктності особистості.

Інструментарій: опитувальник емпатичних здібностей В.В. Бойка, методика «Особистісна агресивність і конфліктність» Є. П. Ільїна і П. А. Ковальов.

Хід роботи:

1. Відповісти на запитання опитувальників.
2. Порахувати результати дослідження емпатії за шкалами: раціональний канал емпатії, емоційний канал емпатії, інтуїтивний канал емпатії, установки, які сприяють емпатії, проникаюча здатність в емпатії, ідентифікація в емпатії.
3. Визначити рівень агресивності та конфліктності.
4. Описати результати дослідження трьох якостей.
5. Виписати у словник нові терміни: емпатія, агресивність, конфліктність.

Лабораторне заняття № 6

Дослідження комунікативної компетентності особистості

Мета: визначити рівень афіліації, комунікативних і організаторських нахилів та рівень поведінки студентів в групі.

Інструментарій: методика «Мотивація афіліації» А. Мехрабіана в модифікації М. Ш. Магомед-Емінова, методика «КОС-2» Б. Федоришина і В. Синявського, методика «Q - сортування: діагностика основних тенденцій поведінки в реальній групі».

Хід роботи:

1. Відповісти на запитання опитувальників.
2. Порахувати результати дослідження досліджуваних якостей.
3. Описати результати дослідження трьох методик.
4. Виписати у словник нові терміни: комунікативна компетентність, афіліація.

Лабораторне заняття № 7 **Дослідження несвідомої сфери особистості**

Мета: дослідити внутрішні глибинні особистісні якості.

Інструментарій: тест незакінчених речень Сакса-Сіднея, методика «Неіснуюча тварина», «Пустеля».

Хід роботи:

1. Виконати завдання згідно інструкції методик.
2. Ознайомитися з інтерпретацією, виявити основні симптомокомплекси та їх значення.
3. Описати результати дослідження несвідомої сфери особистості.

Лабораторне заняття №8 **Проект «Я-психолог в галузі»**

Мета: визначити галузь психології, у якій хотілося би працювати в майбутньому.

Інструментарій: проектор, презентація, відео, ватман, колаж тощо на вибір студента.

Хід роботи:

1. Кожен студент повинен визначитися із галуззю, в якій би хотів працювати і презентувати свою діяльність в майбутньому (місце роботи, приміщення, категорія клієнтів, заробітна плата, важливість роботи тощо).
2. Обговорення проектів.

ТЕМАТИКА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

1. Історичні етапи у розвитку психології.
2. Як розуміли психіку у стародавні часи, в епоху Відродження та як її розуміють сьогодні?
3. Ідеї стародавніх мислителів на предмет визначення душі.
4. Інтроективна психологія.
5. Біхевіоризм.
6. Гештальтпсихологія.
7. Гуманістична психологія.
8. Психоаналіз.
9. Сучасні концепції психіки.
10. Типи професійного самовизначення.
11. Кризи професійного становлення.
12. Психологічна готовність до діяльності.
13. Вікові і статеві показники фахівців.
14. Специфіка судово-медичної експертизи.
15. Зоопсихолог: специфіка роботи.
16. Парапсихологія.
17. Політична психологія.
18. Опрацювати і законспектувати книги:
  - 1) Гальперин П.Я. Введение в психологию: Учеб. пособие. – М.: “Книжный дом “Университет”, 2000. – 330 с.
  - 2) Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧЕРРО, 1996. – 336 с.
  - 3) Соколова Е.Е. Тридцать диалогов о психологии: Хрестоматия с комментариями по курсу “Введение в психологию”, М.: Смысл, 1995. – 653 с.
  - 4) Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти т. Т.2. Проблемы общей психологии.
  - 5) Костюк Г.С. Избранные психологические труды. Под ред. Л.Н.Проколиенко; М.: Педагогика, 1988.
  - 6) Етичний кодекс психолога.

ЗАЛКОВІ ЗАПИТАННЯ

1. Які переваги наукової психології?
2. Що таке психіка? Функції психіки.
3. Джерела знань про психіку.
4. Наведіть психологічні відомості з народної психології.
5. Завдання психології як науки.
6. Як розуміли психіку у стародавні часи, в епоху Відродження та як її розуміють сьогодні?
7. Ідеї стародавніх мислителів на предмет визначення душі.
8. Інтроективна психологія.
9. Біхевіоризм.
10. Гештальтпсихологія.
11. Гуманістична психологія.
12. Психоаналіз.
13. Сучасні концепції психіки.
14. Що таке філогенез і онтогенез?
15. Основні етапи розвитку психіки.
16. Наведіть приклади живих істот і назвіть на якому етапі розвитку вони знаходяться.
17. Походження нервової системи, її найпростіші форми.
18. Стадії розвитку психіки в філогенезі.
19. Рівні та структура пристосувальної поведінки тварин.
20. Що таке інстинкт. Групи інстинктів.
21. Умови формування навички.
22. Інтелектуальна поведінка.
23. Структура інтелекту.
24. Мозок і психіка. Структура психічних явищ особистості. Анатомо-фізіологічні механізми психічної діяльності.
25. Передумови виникнення свідомості, її суспільно-історичне коріння.
26. Роль праці у виникненні свідомості.
27. Структура свідомості і її основні характеристики. Свідоме і несвідоме.
28. Мова і свідомість. Спілкування і “мова” тварин.
29. Суть відмінностей психіки тварин і людини.
30. Передумови виникнення свідомості. Структура свідомості. Поняття про самосвідомість.
31. Класифікації психологічних методів.
32. Побудова і використання тестів.
33. Недоліки лабораторного експерименту.
34. Які переваги спостереження?
35. Суть проєктивних методик.
36. Комплексний підхід у дослідженні.
37. Взаємозв'язок принципів і методів психологічної науки.
38. Чому принципи психологічної науки допомагають правильно зрозуміти психічні явища?

39. Які основні завдання практичного психолога?
40. Принцип розвитку психіки в діяльності.
41. Принцип детермінізму.
42. Принцип відображення.
43. Принцип єдності свідомості і діяльності.
44. Вимоги до оформлення кабінету практикуючого психолога.
45. Що позначають терміни “психограма”, “професіограма”, “акмеограма”?
46. Яких людей можна назвати психологами за професією?
47. Які причини впливають на формування індивідуального стилю професійної діяльності?
48. Що включає в себе професійна компетентність психолога?
49. Які вимоги ставляться до підготовленості психолога в галузі психології?
50. Які здібності потрібні для успішності роботи у сфері наукової психології?
51. Як оцінюється професійна кваліфікація практичних психологів?
52. Які розчарування можуть виникати на шляху професійного становлення студента – майбутнього психолога?
53. Які особистісні якості можуть стати передумовою для занять психологією?
54. Які особистісні якості більше всього проявляються у психологів із дослідницькою орієнтацією?
55. Які особистісні якості найбільше проявляються у психологів з практичною орієнтацією?
56. Визначте основні критерії оцінювання наукової кваліфікації психолога.
57. Перерахуйте сфери спеціалізації в галузі психології.
58. Перерахуйте основні етапи професійного розвитку психологів.
59. Які основні напрямки діяльності практичного психолога.
60. Які обов’язки і права практичного психолога?
61. Які групи психічних явищ вивчає психологія?
62. Перерахуйте основні типи психологічних знань.
63. Які психологічні знання називають побутовими?
64. Чому полягає головний критерій істинності знань побутової психології?
65. Перерахуйте характерні особливості побутових психологічних знань.
66. Назвіть основну мету наукової психології?
67. На що спираються знання наукової психології?
68. Що є критерієм достовірності знань у побутовій психології?
69. Порівняйте поняття “спеціальна професійна компетентність” і “особистісна професійна компетентність”.
70. Наведіть приклади протилежних стереотипів, які можуть впливати на вибір професії.
71. У чому сутність правової та моральної регуляції професійної діяльності практикуючих психологів та соціальних працівників?
72. Чому у професійній діяльності практикуючого психолога необхідно дотримуватися певних моральних вимог?
73. Чому практична психосоціальна робота вимагає індивідуального підходу до клієнта?

74. Чому необхідною умовою успішної роботи є встановлення довіри між психологом і клієнтом?
75. Які вимоги пред'являються до підготовленості психолога у галузі психології?
76. Як оцінюється професійна кваліфікація практичних психологів?
77. Які розчарування можуть виникати на шляху професійного становлення студента-психолога?
78. Назвіть основні моральні засади діяльності практикуючого психолога і соціального працівника.
79. Розкрийте зміст умови конфіденційності роботи практикуючого спеціаліста.
80. Поясніть смисл принципу "Не зашкодь".
81. Проаналізуйте етичний кодекс психолога та назвіть основні принципи, що покладеш в його основу.
82. Перерахуйте найважливіші принципи етики психолога.
83. Теоретичні галузі психології.
84. Загальна психологія, історія психології, порівняльна психологія.
85. Прикладні галузі психології.
86. Юридична психологія.
87. Психологія бізнесу.
88. Психологія в освіті.
89. Сімейна психологія.
90. Практична психологія.
91. Психокорекція і психотерапія.
92. Просвітницька і пропагандистська робота психолога.
93. Які вчені зробили вагомий внесок в розвиток педагогічної психології в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.
94. Хто автор першої шкали для вимірювання інтелекту?
95. Зміст педології як наукової і практичної сфери діяльності.
96. Визначте статус психологічної служби в залежності від адміністративної підлеглості і організаційної структури.
97. Що вивчає медична психологія?
98. У чому полягає завдання медичної психології як прикладної науки?
99. Які основні розділи клінічної психології?
100. Що таке раціональна психотерапія?
101. У чому полягає суть психоаналізу як методу психотерапії?
102. Які основні функції економіста-психолога на фірмі?
103. Окресліть основні напрями досліджень економічної психології.
104. Визначте основні проблеми сучасної економічної психології.
105. Напрямки досліджень в сфері реклами.
106. Охарактеризуйте галузі юридичної психології.
107. Визначте предмет і завдання кримінальної психології.
108. Визначте предмет і завдання судової психології.
109. Визначте предмет і завдання пенітенціарної психології.

110. Для розв'язання яких кримінально-правових завдань особливо необхідні знання психології обвинувачуваного?
111. Перерахувати типові випадки, коли призначається судово-психологічна експертиза.
112. Що вивчає психологія спорту?
113. Що включає практична робота спортивного психолога з психологічного забезпечення підготовки спортсмена?
114. Які Ви знаєте етапи становлення експериментальної соціальної психології?
115. Які Ви знаєте етапи становлення і розвитку прикладної соціальної психології?
116. Які Ви знаєте галузі наукових досліджень сучасної соціальної психології?
117. Які основні завдання практичного психолога на виробництві чи в організації?
118. Які Ви знаєте напрямки практичного вивчення соціально-психологічних явищ у сфері політики?
119. Охарактеризуйте напрямки роботи сімейного психолога.
120. Визначте науково-практичні психологічні проблеми сім'ї.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Виберіть правильні відповіді

1. Психологія :

- а) це галузь філософії;
- б) психіатричної практики;
- в) прикладний напрямок соціальних досліджень;
- г) всі відповіді вірні;
- д) всі відповіді невірні.

2. Основним предметом психології є:

- а) поведінка;
- б) свідомість;
- в) самосвідомість;
- г) психіка;
- д) особистість.

3. До психічних процесів належать:

- а) настрої, напруженість, характер;
- б) відчуття, сприймання, увага, мислення;
- в) задатки, темперамент, стрес.

4. До психічних властивостей належать:

- а) фрустрація, ейфорія, пристрасть;
- б) афект, агресивність, тривога;
- в) темперамент, характер, здібності.

5. В якому із наведених описів правильно характеризується метод психологічного експерименту:

- а) експериментатор не втручається в поведінку піддослідного, але бажані відомості про його психічне життя одержує завдяки апаратурі;
- б) дослідник активно втручається в поведінку досліджуваного, викликає бажані прояви його психічної діяльності;
- в) проводиться в звичайних умовах навчання і виховання, експериментатор не втручається в поведінку піддослідного;
- г) дослідник вступає в активне спілкування з піддослідним, одержує відомості про його психічне життя при допомозі системи питань;
- д) піддослідний описує свої власні відчуття, переживання, передає їх зміст у письмовому вигляді.

6. Про який метод дослідження йдеться?

..... – це метод збирання первинної інформації шляхом безпосередньої реєстрації явищ, подій, ситуацій і фактів на місці їх безпосереднього виникнення.

7. Опосередковане опитування – це: _____

8. Особистість – це:

- а) системна соціальна якість, що набувається індивідом в предметній діяльності і спілкуванні, і характеризує рівень і якість втілених суспільних відносин в індивіді;
- б) кожна людина;

в) суб'єкт свідомої продуктивної діяльності та суспільної поведінки, індивід із соціально-обумовленою системою психічних властивостей, що формується і виявляється в діяльності;

г) відповіді а і в;

д) всі відповіді вірні.

9. Нервовий процес, що лежить в основі умовно рефлексорної діяльності живого організму _____

10. Матеріальний носій психіки – це _____

11. Яка частина мозку відповідає за координацію рухів _____, за зорові відчуття _____, слухові – _____.

12. Вставте пропущені слова в наступні твердження.

1. Тільки ... .. підготовка може допомогти психологу об'єктивно оцінити можливі наслідки своєї роботи.

2. ... психолог працює в основному в лікарнях і центрах психологічного здоров'я, де він підбирає і приймає ..., яка найбільш підходить даному хворому.

3. Педагогічний психолог займається впровадженням найбільш ефективних методів ... і оптимізацією ... ..

4. Одна з функцій психолога – ... полягає в консультуванні конструктивних машин і промислового оснащення.

5. Психологи-практики, які працюють в системі освіти, представлені декількома категоріями: це ... і ... психологи, ... психологи і психологи, які працюють у виправних закладах з підлітками.

13. Практична психологія ...

а) виділилася з впровадженням в психологію експерименту;

б) з'явилася раніше теоретичної;

в) виникла як галузь практичної медицини;

г) розвивалася разом з виникненням самопізнання.

14. Практичний психолог ...

а) може не знати психологічної теорії;

б) повинен добре володіти діагностичними методиками;

в) повинен бути добрим спеціалістом в тій галузі, в якій працює, а не тільки в психології;

15. Людина для психолога – це, в першу чергу, ...

а) об'єкт професійних впливів;

б) партнер професійних впливів;

в) суб'єкт спілкування і спільної діяльності;

г) предмет дослідження і перетворення.

16. Робота психолога частіше...

а) інтуїтивна;

б) творча;

в) алгоритмізована.

17. Робота психолога – це швидше, ...

а) ремесло, реалізація професійних навичок;

б) процес психологічного маніпулювання клієнтом;

- в) магія, навіювання, сугестія;
г) особистісне мистецтво.
- 18. Психіка людини розвивається в:**
- а) будь-якій активності;
б) діяльності;
в) в навчанні;
г) в грі.
- 19. Яка первинна стадія розвитку психіки:**
- а) стадія інтелекту;
б) сенсорна стадія;
в) перцептивна стадія;
г) інтуїтивна стадія.
- 20. В лоні якої науки розвивалася психологія?** _____
- 21. Хто був засновником науки “психологія”?** _____
- 22. Коли виникла психологія як самостійна наука?** _____
- 23. Прислів'я, казки є надбанням якої психології?** _____
- 24. Що таке принципи психології? Назвіть принципи психології.**
- 25. Для яких цілей у психології використовуються “принципи психології?”** _____
- 26. Які з перелічених тверджень правильні, а які ні?**
1. Інтроекція є основним методом психології.
  2. Психічні процеси, стани і властивості являють собою якісні особливості свідомості і поведінки і не піддаються кількісній обробці.
  3. Становлення психології як науки було пов'язано із застосуванням загальнонаукових методів дослідження.
  4. Методологічні принципи – це конкретне втілення методів у відповідності з цілями дослідження.
  5. Термін “спостереження” використовується в психології в трьох різних значеннях: спостереження як діяльність, як метод і методика.
- 27. Прибічники інтроекції стверджували ідею...**
- а) “роздвоєння свідомості”;
б) “помилки стимулу”;
в) “екстроекції”.
- 28. До методу опитування належать...**
- а) метод експертних оцінок;
б) проективні методи;
в) близнюковий метод;
г) аналіз продуктів діяльності;
д) соціометрія;
е) анкетування.
- 29. Експеримент з однією незалежною змінною, як правило, включає ...**
- а) виділення одиничної незалежної змінної;
б) визначення побічних змінних;
в) вибір залежної змінної;

30. Планування експерименту включає:

- а) постановку цілі;
- б) обґрунтування потрібної кількості дослідів, вибір їх порядку;
- в) аналіз експериментальних даних;
- г) підбір методик;

31. Принцип системності в психологічному консультуванні означає...

- а) відмову від конкретних рекомендацій і порад клієнту;
- б) концентрацію не тільки на особистості клієнта, але і на його сім'я, ближньому оточенні;
- в) притягнення до процесу консультування лікарів, соціальних працівників, батьків і членів сім'ї.

32. Робота психолога – це швидше, ...

- а) ремесло, реалізація професійних навичок;
- б) процес психологічного маніпулювання клієнтом;
- в) магія, навіювання, сугестія;
- г) особистісне мистецтво.

33. Автором трактату “Про душу” є:

- а) Платон;
- б) Демокріт;
- в) Спіноза;
- г) Арістотель;
- д) Локк.

34. До складу національно-психологічної служби входять:

- а) психологічні та соціологічні підрозділи й служби, які функціонують у різних відомствах;
- б) соціально-психологічні служби державної адміністрації;
- в) територіальні структури (об'єднання), що надають соціально-психологічні послуги населенню;
- г) психологічні служби навчальних закладів.

35. Основними видами роботи, в яких реалізуються професійні дії працівників психологічної служби є:

- а) діагностична;
- б) профілактична;
- в) психологічна експертиза;
- г) науково-дослідна робота;
- д) психологічна прогностика;
- е) консультативно-педагогічна корекція;
- є) організація загальношкільних свят;
- ж) соціально-психологічна реабілітація;
- з) психологічна просвіта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М., 1980. – 200 с.
2. Абрамова Г.С. Практическая психология: Учебник для студентов. – М.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Изд. МГУ, – 1980.
4. Асмолов А.Г. Психология личности. – М., 1990.
5. Бочелюк В.Й, Зарицька В.В. Психологія: вступ до спеціальності: Навч.посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
6. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.3. Проблемы развития психики/ Под ред. А.М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с. – С. 338-353.
7. Гальперин П.Я. Введение в психологию: Учеб. пособие. – М.: “Книжный дом “Университет”, 2000. – 330 с.
8. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧЕРРО, 1996. – 336 с.
9. Годфруа Ж. Что такое психология. – М., 1992.
10. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. – Л.: ВШ, 1989.
11. Донцов А.И. Профессиональные представления студентов-психологов // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 42-49.
12. Етичний кодекс психолога. – Тернопіль.
13. Загальна психологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.О.Соловієнко. За загальною редакцією акад. С.Д. Максименка. – К.: Форум, 2000. – 543 с.
14. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т.1. М.: Педагогика, 1983. – 392 с. – С. 8-22, С. 76-96, С. 184-279.
15. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – 4-е изд. М.: Издво Моск. ун-та, 1981. – 584 с. – С. 7-15, С. 193-436.
16. Лозниця В.С. Психологія менеджменту: Навч. пос. – К.: ТОВ “Ексоб”, 2000. – 512 с.
17. Максименко С.Д. Общая психология. – М.: “Рефл-бук”, “Ваклер”. –1999. – 522 с.
18. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навч.пос. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.
19. М’ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2000. – 479 с.
20. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 3 кн.-4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.
21. Общая психология: Курс лекций для первой степени педагогического образования. Сост. Ч.И.Рогов. – М.: Гуманит. изд.центр ВЛАДОС, 1998. – 448 с.
22. Панок В.Г. Українська практична психологія: визначення, структура та завдання // Практична психологія та соціальна робота. – 1997. – № 10. – 1998. – № 1.

23. Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьяконов Т.В. Практикум із загальної психології. (за ред. Т.І. Пашукової. – К.: т-во “Знання”, КОО, 2000. – 204 с.
24. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова.-2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.
25. Психология. Учебник для экономических вузов / под общ. ред. В.Н.Дружинина. – СПб.: Питер, 2000. – 672 с.
26. Психология. Учебник для технических вузов / под общ. ред. В.Н.Дружинина. – СПб.: Питер, 2000. – 608с.
27. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. / АПН СССР. – М.: Педагогика, 1989, Т.1-2.
28. Самыгин С.И., Столяренко Л.Д. Психология управления. Учеб. пос. – Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 1997. – 512 с.
29. Словарь психолога-практика. 2-е изд., перераб. и доп. / Сост. С.Ю. Головин. – Минск, 2001.
30. Соколова Е.Е. Тридцать диалогов о психологии: Хрестоматия с комментариями по курсу “Введение в психологию”. – М.: Смысл, 1995. – 653 с.
31. Тинберген Н. Поведение животных / Перевод с англ. О.Орлова. – М.: Мир, 1985. – 192 с.
32. Фабри К.Э. Основы зоопсихологии: Учеб. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 287 с.
33. Хрестоматия по психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / сост. В.В.Мироненко; под ред. А.В.Петровского. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Просвещение, 1987. – 447 с.
34. Шовен Р. От пчелы до гориллы. Перевод с франц. Н.Б. Кобриной. – М.: “Мир”, 1965. – 296 с.
35. Щёкин Г.В. Практическая психология менеджмента. – К.: Україна, 1994.